

Розділ 6. УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ: МІЖ НАЦІОНАЛЬНОЮ КОНСОЛІДАЦІЄЮ ТА ПОЛІТИЧНИМ ПРОТИСТОЯННЯМ

У переддень Великої війни західні та східні українці мали деякі успіхи в національно-культурному житті, але надто мізерні у національно-політичному, яке докорінно змінилося з вибухом війни. Галичани і наддніпрянці проголосили лояльність до держав, під пануванням яких вони перебували. Так українці опинилися між двома ворогуючими державами. Із початком військових дій у Львові відбулася проавстрійська маніфестація українців. Відомий громадський діяч Євген Озаркевич у промові від імені галицьких українців запевнив австрійську владу, що «український народ зложить все своє майно і свою кров, щоби боронити цю державу, її династію та цісаря»¹.

Наддніпрянські політичні діячі через жорстокий панівний режим, надто слабку суспільно-політичну організованість, як зазначав один із лідерів Союзу визволення України Андрій Жук, не хотіли чути, коли задзвонить фатальний дзвінок, не розуміли того, що «скоро вдарить гармата і розпочнеться великий крах тої Європи, в котрій ми живемо сьогодні, а на її руїнах встане нова Європа, в котрій матимемо собі місце й ми – один з найбільших європейських народів», не прагнули подивитися вперед, що «ближчі акти європейської драми можуть стати блискучими розділами нашої власної національної історії»².

Загал наддніпрянського громадянства не захоплювався сепаратистськими настроями й не виявляв особливих симпатій до Австро-Угорщини та Німеччини. Навпаки, українська наддніпрянська інтелігенція, як засвідчила декларація часопису «Украинская Жизнь» (виходив у Москві) – «Война и украинцы», не змогла протиставитися російсько-державницькому шовінізмові та виступила на боці Росії у цій війні³. Українські інтелігенти, згуртовані навколо «Украинской Жизни», вважали, що, не відгукнувшись у таку важливу хвилину, українці ніби засвідчать, що їх не існує, просто немає. Зокрема, російські кола могли прийняти мовчанку українців як вияв недовіри до Росії та ще більше придушити український рух⁴. Проросійське становище українська інтелігенція виправдовувала ще й так: якщо Росія здобуде західноукраїнські землі (Галичину і Буковину), у Наддніпрянщині під їхнім впливом зросте національна

¹ Діло. 1914. 31 липня.

² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України). Ф. 779. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 7–9.

³ Украинская Жизнь. (Москва). 1914. № 7. С. 1–7.

⁴ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). Мюнхен, 1969. Ч. I. С. 13–14.

свідомість, і всім українцям разом легше буде боротися за свої соціальні та національні права.

Велика війна серед інших національних питань висунула й нове – питання утворення самостійної Української держави. «А недавні ще ті часи, – писав Лонгин Цегельський у брошурі “Самостійна Україна”, – коли про Україну та українців мовчала не тільки вся Європа, але й недалекі сусіди не мали про неї майже ніякого поняття, або, що найбільше мали цілком помилкове поняття, буцім-то “Малоросія” – це частина одного “руського” народу від Карпат аж по Камчатку. Що більше: недавен ще час, як самі українці не сміли подумати про державну незалежність України – так далеко стояла ця думка від понурої і темної української дійсності»⁵.

Із вибухом Першої світової війни галицько-буковинська українська еліта мала об’єднаний політичний провід з досвідом парламентської та національно-культурної боротьби, а народні маси дійшли до найвищого ступеня національного розвитку і, по суті, стали нацією, яка дозріла до державності. Інтелегентні сили Східної України, що пройшли горнило революції 1905 р., на жаль, були партійно розрізнені, тільки незначна їхня частина, що виїхала за кордон, зуміла з початком війни політично згуртуватися для реалізації національної ідеї. Однак на Великій Україні національна свідомість більшості українського народу щойно відроджувалася.

Галицькі й буковинські українці, а також політемігранти зі Східної України вважали своїм головним ворогом у війні царську Росію. Для досягнення своїх національно-політичних цілей вони стали на боці Центральних держав⁶.

Українці Галичини та Наддніпрянщини, що опинилися в еміграції, зорієнтувалися в ситуації на початку війни і взяли національно-політичну ініціативу в свої руки. Галичани організували Головну Українську Раду (ГУР) й почали створювати військові формації Українських січових стрільців (УСС), а наддніпрянці утворили Союз визволення України (СВУ).

У Львові 1 серпня 1914 р. з ініціативи Михайла Павлика та Лонгина Цегельського відбулася нарада представників трьох українських політичних партій: національно-демократичної (Кость Левицький, Степан Баран, Володимир Бачинський, Іван Боберський, Іван Кивелюк, Василь Панейко, Лонгин Цегельський), радикальної (Михайло Павлик, Микола Балицький, Микола Лагодинський, Кирило Трильовський), соціал-демократичної (Микола Ганкевич, Теофіль Мелень, Володимир Темницький, Володимир Старосольський), а також відпоручників «Сокола-Батька», «Українського Січового Союзу» і товариства «Українські Січові Стрільці»⁷. На засіданні створено політичну організацію галицьких українців, яка уконституювалася 2 серпня 1914 р. і за традицією 1848 р. прийняла назву Головна Українська Рада. Створення ГУР підтверджувало єдність та успіх блоку українських партій на перших загальних виборах до австрійського парламенту. Власне мета Ради полягала в необхідності об’єднання партій в одну коаліцію

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 149. Арк. 1.

⁶ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Львів, 1929–1930. Ч. 1–3. С. 10–15.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 16.

для вирішення важливих політичних завдань у час війни, передусім – керівництва новою українською мілітарною організацією Українські січові стрільці. Того ж дня обрано президію ГУР: К. Левицький – голова, М. Павлик і М. Ганкевич – заступники, С. Баран – секретар, а від 29 серпня 1914 р. В. Бачинський як другий секретар, І. Кивелюк – скарбник. Головна Українська Рада мала скеровувати політичний напрям, вирішувати загальні національно-політичні справи, пов'язані з війною, і бути єдиним політичним представником галицьких українців перед австрійським урядом та на міжнародній арені. Політичні українські партії Галичини, які існували перед війною, їхні організації залишалися надалі самостійними та мали вести свою роботу, однак підпорядковуючи її загальній лінії, визначеній ГУР.

Першим політичним кроком ГУР було проголошення маніфесту від 3 серпня 1914 р., який декларував мету українського народу – державну самостійність. Для її досягнення потрібно було завдати Росії поразки, стати на боці Центральних держав, виставити свій легіон добровольців для збройної боротьби проти царизму за визволення України.

«Український народе! – починався маніфест. – Надходить важна історична хвиля. Важить доля держав і народів. Тільки той нарід має права, що вміє їх здобути. Тільки той нарід має історію, що вміє її творити рішучими ділами. Головна Українська Рада кличе Тебе до діла, яким Ти здобудеш нові права, утвориш новий період у своїй історії, займеш належне місце в ряді народів Європи. Нехай же сей поклик знайде відгомін в кожному українському серці! Нехай збудить в нашій народі давнє козацьке завзяття! Нехай вся наша суспільність буде не тільки видцем, але якнайдіяльнішим учасником грядучих подій! Нехай віддасть всі свої матеріальні і моральні сили на те, щоб історичний ворог України був розбитий! До бою – за здійснення ідеалу, який в теперішню хвилю з'єднує ціле українське громадянство! Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України!»⁸.

Союз українських парламентних і соймових послів із Буковини 3 серпня 1914 р. також видав маніфест – відозву «До українського народу Буковини», в якому йшлося, що «спільно з усіма народами сеї гарної держави ми радо принесемо всяку жертву за нашого цісаря, за славну Габсбурзьку монархію». Маніфест закликав український народ «стати однодушно проти царської імперії при тій державі, в якій українське національне життя найшло свободу розвитку... Побіда Австро-Угорської імперії буде нашою побідою. І чим більше буде поразення Росії, тим швидше виб'є година визволення України»⁹.

Австрофільські позиції зайняла чи не найвпливовіша українська сила в Галичині – Греко-Католицька Церква, яку підтримувала більшість українського населення краю. Митрополит Андрей Шептицький і кероване ним духовенство проводили чітку антиросійську політику та були для українців безперечними авторитетами і в церковному, і в громадсько-політичному житті.

У зверненні «До українського населення Галичини з приводу австро-російської війни» 21 серпня 1914 р. митрополит А. Шептицький зазначав: «Ми з

⁸ Діло. 1914. 3 серпня.

⁹ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали / ред. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. Б. м.: Сучасність, 1983. Т. 1. С. 212.

Божеї волі злучені з Австрійською державою і династією Габсбургів; спільна наша доля і недоля. Коли військо нашого цісаря побідить – чекає нас краща і ліпша будучність»¹⁰.

Засідання Головної Української Ради упродовж серпня 1914 р. відбувалися у Львові за участю представників Української Боевої Управи і Союзу визволення України. Керівники Ради, згадував К. Левицький, щоб не допустити розбіжностей між політичними представництвами Галичини, Буковини і Наддніпрянищини, ухвалили встановити відносини з СВУ без огляду на те, чи зібрані в Союзі українці «мали формальну легітимацію заступати велику Україну, чи ні...»¹¹.

Уже на першому засіданні ГУР із подання І. Боберського було вирішено запросити Миколу Залізняка на наступне засідання Ради. Надалі на засіданнях ГУР були присутні представники СВУ, спочатку Микола Залізняк і Андрій Жук, а потім Андрій Жук і Дмитро Донцов. СВУ, співпрацюючи з ГУР, не ввійшов до її складу, проте мав у Раді двох делегатів із дорадчим голосом і був поінформований про хід її справ¹².

У Львові 30 серпня 1914 р. відбулося останнє засідання Народного Комітету, на якому вирішено у зв'язку з наближенням російських військ перенести Народну Канцелярію, видавництва «Діло» та «Свобода» до місця, де будуть діяти керівні краєві власті. Характерним для цього засідання стала присутність на ньому митрополита А. Шептицького, який просив усіх політично заангажованих діячів виїхати зі Львова, бо «російські власті поступлять з ними безпощадно, а на часовій еміграції їх праця буде можлива і вийде в хосен українського народу»¹³. Митрополит, незважаючи на прохання політиків, відмовився виїхати зі Львова.

Зазначимо, що в тому короткому львівському періоді діяльності Головної Української Ради роль цементувальної ланки у ній відігравав М. Павлик, прагнувши спрямувати її роботу в конструктивне русло. Він залишався у місті під час російської окупації аж до смерті 26 січня 1915 р.

Діяльність Ради упродовж серпня була досить напруженою. Відстоюючи політичні інтереси українців, ГУР зверталася до центрального і крайового урядів з різними «представленнями». Вона також апелювала до відповідних чинників Центральних держав, наголошуючи, що українське питання постало наслідком вибуху війни і є однією з найактуальніших проблем європейської політики, домагалася розв'язки цієї справи з урахуванням думки і політичних стремлень українського народу. На ці звернення ГУР отримувала задовільні відповіді від урядів обидвох Центральних держав¹⁴.

У серпні 1914 р. у Відні створено окрему делегацію українських парламентарних послів, які в той час проживали у Відні. До складу делегації увійшли: Євген Олесницький, Євген Левицький, Станіслав Дністрянський і Микола Ва-

¹⁰ Діло. 1914. 26 серпня.

¹¹ Левицький К. Історія визвольних змагань... С. 15.

¹² ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 24.

¹³ Баран С. Австрійські українці на воєнній еміграції у Відні в рр. 1914/15. *Ілюстрований народний календар товариства «Просвіта» з термінарком на переступний рік 1916*. Львів, 1916. С. 166.

¹⁴ Патер І. Пролог нової доби: Головна Українська Рада. *Літературний Львів*. 1994. Ч. 13. Вересень.

силько. Група мала представляти українські справи перед віденським центральним урядом і працювала аж до листопада 1914 р. під головуванням К. Левицького. Це була перша українська організація на еміграції, їй можна завдячувати й першими тогочасними здобутками українців¹⁵, зокрема в утворенні окремого Українського допомогового комітету для біженців, талергофській справі, поагодженні стрілецьких питань.

Напередодні війни відбулися помітні зміни в українському національному житті Наддніпрянщини, зросли кадри свідомого громадянства, стрімко еволюціонувала суспільно-політична думка. Ідея про державну самостійність, боротьбу з царським режимом далі ширшала та міцніла серед української суспільності.

Союз визволення України – єдина політична організація від Наддніпрянщини, яка на початку війни висунула постулат державної самостійності й проводила в тому напрямі широку діяльність.

Організація виникла 4 серпня 1914 р. в Академічному домі у Львові на нараді політичних емігрантів із Наддніпрянщини, колишніх членів Револуційної української партії (РУП), а потім Української робітничої соціал-демократичної партії (УСДРП) – Дмитра Донцова, Володимира Дорошенка, Олекси Назарієва й Андрія Жука.

Головою Союзу обрано Д. Донцова, секретарем – В. Дорошенка. Треба зазначити, що вже 5 серпня О. Назарієв залишив цю структуру, а в її ряди прийняли Миколу Залізняка. Про заснування Союзу А. Жук і В. Дорошенко повідомили голову ГУР Костя Левицького і митрополита Андрея Шептицького, які позитивно поставилися до цього, пообіцявши своє сприяння і підтримку.

Союз був створений як безпартійна політична репрезентація національно-політичних та економічних інтересів українського народу в Росії. Основним політичним постулатом організація проголосила державну самостійність і соборність України, виробила концепцію щодо ролі України у європейській політиці. Реалізацію своїх національних змагань Союз пов'язував із поразкою Росії у війні та поваленням царизму, внаслідок чого «на руїнах російської імперії, цієї тюрми народів, встане Вільна Самостійна Україна»¹⁶.

Ядро СВУ становили члени колишньої РУП, а потім – УСДРП й «Спілка» (Українська соціал-демократична «Спілка» увійшла до РСДРП на початку 1905 р. на правах автономної організації меншовицької фракції).

Спочатку в Союзі визволення України було шість наддніпрянців. Із переїздом до Відня до нього приєдналися Іполит Бочковський, Микола Троцький, Всеволод Козловський, Олекса Семенів, Євген Бачинський, Петро Бензя, Михайло Гаврилко, Євген Любарський-Письменний, Марко Митієвський. Союз об'єднав навколо себе людей різного соціального стану і різних політичних переконань: від поміркованих національних демократів до соціал-демократів. У ньому були представлені майже всі наявні тоді на Східній Україні політичні напрями.

Громадсько-правовий плюралізм СВУ дав змогу залучити до співробітництва відомих галицьких і буковинських діячів різної політичної спрямованості

¹⁵ Баран С. Австрійські українці на воєнній еміграції... С. 166.

¹⁶ Наша платформа. *Вістник Союзу визволення України* (Вістник). Відень, 1914. Ч. 1. С. 1–2.

та ідейних переконань. Але всі вони поділяли головний постулат Союзу – самостійність України¹⁷.

Понад 40 галичан і буковинців були активними співробітниками Союзу¹⁸. Відповідно до списку, складеного А. Жуком, СВУ за весь час існування налічував близько 250 членів, співробітників й активу з-поміж військовополонених¹⁹. Серед них – відомі в Галичині інтелектуали, політичні й культурні діячі: буковинський соціал-демократ Осип Безпалко, галицькі соціал-демократи Лев Ганкевич і Микола Ганкевич, політики й журналісти В'ячеслав Будзиновський, Ярослав Весоловський, Михайло Лозинський, Осип Назарук, літературознавець Михайло Возняк, економіст і суспільствознавець Тит Войнаровський, адвокат Роман Домбчевський, письменники Василь Стефаник, Петро Карманський, Василь Пачовський, Богдан Лепкий, Андрій Чайковський, послі до віденського парламенту Володимир Бачинський, Євген Левицький, Лонгин Цегельський, Михайло Новаковський і Роман Перфецький, професор Іван Пулюй, історики Мирон Кордуба, Омелян Терлецький, Іван Крип'якевич, етнографи Зенон Кузеля, Володимир Гнатюк, географ Степан Рудницький, соціолог Володимир Старосольський, мовознавці Роман Смаль-Стоцький, Степан Смаль-Стоцький, Василь Сімович, математик Микола Чайковський та інші²⁰.

Союз інтенсивно працював серед українського громадянства. Він звертав увагу на поширення української визвольної ідеї й поглиблення національно-політичної думки серед найширших кіл українського суспільства. Пропаганді цих ідей була присвячена широка видавнича діяльність Союзу.

У Відні Союз започаткував свої періодичні видання. Головним його пресовим органом став «Вістник Союзу визволення України», який виходив із жовтня 1914 р. до листопада 1918 р., але 1918 р. вже під назвою «Вістник політики, літератури й життя».

Із метою систематичного ознайомлення громадської думки і політичного середовища Центральних держав, широких кіл європейського громадянства зі змаганнями та становищем українського народу Союз видавав у Відні німецькомовний тижневик «Ukrainische Nachrichten». Із вересня 1914 р. по січень 1917 р. вийшло 100 номерів (здебільшого загальний тираж кожного числа становив 4 тис. примірників).

У Лозанні (Швейцарія) під егідою СВУ видавали франкомовний місячник «La Revue Ukrainienne» (всього вийшло 9 чисел). Він мав інформувати антантівський світ про українську справу. Видавцем і редактором спочатку був Артур Зеліб, соціал-демократ, галичанин французького походження, що працював професором гімназії у Лозанні. Потім на цій посаді його замінив український есер Євген Бачинський.

Союз робив все для популяризації української справи в Європі, знаючи, що громадська думка, хоч не вирішує політичних проблем, але має в цьому велике

¹⁷ Пам'яткова книжка Союзу визволення України і Календар на 1917 рік. Відень, 1917. С. 368.

¹⁸ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 31–32.

¹⁹ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. Львів, 2000. С. 77.

²⁰ Лавров Ю. Початок діяльності Союзу визволення України. *Український історичний журнал*. 1998. № 4. С. 29.

значення. Окрім своєї періодичної преси, СВУ публікував спеціальні брошури і статті, присвячені українському питанню.

На початку своєї діяльності Союз здійснив багато цінних публікацій іноземними мовами, зокрема листівки й відозви, в яких першочергово наголошував на історичній необхідності самостійності України²¹.

У 1914–1916 рр. Союз видрукував українською мовою приблизно 50 книжок загальним тиражем понад 200 тис. примірників, а за весь період діяльності – понад 150 книг і брошур українською та іноземними мовами²². Політична платформа СВУ, її головні програмні пункти були опубліковані в «Ukrainische Nachrichten», а потім у «Вістнику». Наріжним каменем діяльності Союзу було утворення Української самостійної держави або принаймні формування політичних основ української державності у формі автономії на українських землях поза межами Росії, зокрема в Австрії, чи на українській території Росії на випадок їхнього приєднання до Австрії. На звільненій території вони сподівалися збудувати «нову Січ», яка мала стати зародком нового життя України.

СВУ вважав, що державна самостійність України зміцнить її економічну ситуацію. Адже протягом століть Російська імперія нещадно висисувала українські природні багатства, чим наблизила Україну до тяжкого економічного становища. Щоб уникнути повної руйни, не лише культурної та політичної загибелі, але й економічного знищення, українцям потрібно було визволитися з-під московського панування. Тоді український народ зміг би проводити внутрішню і зовнішню політику, враховуючи власні інтереси, спрямовану на піднесення сільського господарства, промисловості та торгівлі, поліпшення життя населення, загалом на впорядкування занедбаних російським царюванням народногосподарських відносин²³.

Щодо форми правління самостійної Української держави, то СВУ виходив із традиційних постулатів українських політичних партій – намагання пристосуватися до державного життя європейських країн, зокрема монархічних режимів Австро-Угорщини та Німеччини. Так Союз хотів зацікавити урядові кола цих держав справою української незалежності. Тому в його політичній платформі не було терміна «демократична республіка», а йшлося про конституційну монархію, побудовану на демократичних засадах²⁴. Зазначимо, що члени Союзу, насамперед його президія, всі за переконанням – республіканці, соціал-демократи, які не сприймали монархічного ладу, але водночас виявилися реальними політиками. Для них незалежність України навіть на чолі з монархом була важливішою, ніж партійні програми²⁵.

Демократичний устрій самостійної Української держави мала забезпечувати однопалатна система законодавства з виборним народним представництвом, громадянськими, мовними й релігійними свободами населення України для всіх національностей і віросповідань.

²¹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 29–31.

²² Пам'яткова книжка... С. 106.

²³ Кузик С. Потреба самостійності України з народногосподарського огляду. *Пам'яткова книжка Союзу визволення України і Календар на 1917 рік*. Відень, 1917. С. 106.

²⁴ Возняк М. Українська державність. Відень, 1918. С. 124–125.

²⁵ Сімович В. Союз визволення України. *Календар-альманах «Дніпро»*. Львів, 1939. С. 52.

Діячі Союзу включили до політичної декларації самостійність Української Церкви. Вони вважали, що Церква має відкинути чужі ворожі нашарування, а взяти для організаційного устрою все найкраще, створене протягом свого існування в Україні.

На початку війни основну увагу зосереджено на представництві національної справи перед урядами Центральної Європи та її популяризації серед інших народів, а також на пропаганді визвольних ідей серед власної суспільності, особливо серед військовополонених українців російської армії.

Здобуття державної незалежності України СВУ пов'язував із міжнародною підтримкою народів і країн Європи. «Ми, українці з Росії, що злучилися в Союз визволення України, – йшлося у відозві “До громадської думки Європи!” від 25 серпня 1914 р., – звертаємося з цим покликом до цілого цивілізованого світа, нехай світ допоможе нашій слушній справі. Ми звертаємося з тим глибоким переконанням, що українська справа є рівночасно справою європейської демократії»²⁶. Цей заклик, перекладений майже всіма європейськими мовами, викликав велике зацікавлення українською справою, особливо в Центральній Європі – в Австрії та Німеччині його надрукували повністю або з деякими скороченнями більшість часописів.

Політична орієнтація СВУ на Центральні держави свідчила про те, що організація реально оцінювала міжнародну ситуацію, мала свою концепцію ролі українського питання в європейській політиці.

На час війни наддністрянський та наддніпрянський політичні проводи шукали нових шляхів для вироблення єдиної політичної лінії всіх українців. Щоб не допустити розбіжностей у головній меті – державній самостійності та соборності українського народу – між представниками Галичини, Буковини й Наддніпрянщини, СВУ підтримував стосунки зі всіма галицькими і буковинськими представництвами.

У своїй діяльності СВУ велику увагу приділяв становищу українців Галичини й Буковини. Разом із Головною Українською Радою і Українським Парламентарним Клубом Союз дуже гостро й рішуче виступив проти російської займанщини цих країв, викривав ганебні та злочинні дії окупаційних властей проти українського населення. У протестах «Проти московського насильства!», опублікованих у жовтні 1914 р. за підписами галицько-буковинських політиків і СВУ, наголошено: «Тільки в Галичині й Буковині мав наш нарід змогу власного національного розвитку. Тут горіло огнище нашої національної свідомості й полум'я його щораз більше й щораз ширше розходилося по цілій Україні. Тут бо вже складався наш нарід у націю й звідси давав приклад своїм братам за кордоном – там, під московським караулом. Тут, на сім окрайку нашої землі, утікачі з російської України знаходили собі захист, щоб у купі з своїми австрійськими земляками думати й працювати над движенням свого народу, над визволенням його з чужинецької кормиги, мислити про власну державність, про самостійну Україну.

А московський хижак, що як вовкулака смоктав кров України і живився нею та гладшав її коштом, лютився на саму думку, що є десь українцям вільніше дихати, є десь набратися сили для боротьби з ним... Увійшовши з огнем і мечем,

²⁶ Вістник. 1914. Ч. 1. С. 2.

з насильством і грабунком у Галичину, взялися російські наїзники до своєї споконвічної роботи – нищення всього українського».

Галицько-буковинський і наддніпрянський політичні проводи, викриваючи підступні лиходійства російських окупаційних властей, підкреслювали, що вони передусім звернули «свою хижу увагу на греко-католицьку віру... За цим похід на українську книжку, українську школу, українські інституції...».

Російська окупаційна влада в Галичині та Буковині одним розмахом прагнула знищити весь тодішній культурний здобуток австрійської України. «Не было, нет и быть не может» українського народу – тому треба знищити все те, що свідчило про його відрубне існування, його самостійність! «Таку-то “свободу” несе Росія своїм “угнетеным братьям” у Галичині.., – відзначалося у протестах. – Нехай знають всі “брати славяне”, яке визволення їм готує Росія, нехай бачить і чує цілий цивілізований світ промосковське варварство!.. Нехай буде для цивілізованого світу і для історії новим доказом, як ця держава обходиться з найсвятішими правами, нехай буде характеристикою етичних основ цієї держави»²⁷.

Такі спільні декларації наддністрянського і наддніпрянського політичних проводів тільки посилювали зв'язки між ними, зміцнювали підґрунтя для їхньої тіснішої співпраці.

Найважливіша справа, якою займалися члени Головної Української Ради у Відні, – перебудова цієї інституції, створення з неї справді загальної української національної організації, в якій були би представлені всі політичні партії та галицько-буковинські посольські клуби, а також політичні сили Наддніпрянщини. Потрібно було показати світовій громадськості політичну думку, змагання й волю всього українського народу. Однак варто визнати, що процес консолідації українських національно-демократичних сил у Відні був непростим, не завжди складалися добрі відносини між представниками різних напрямів в українському політичному середовищі. Це насамперед виявилось у відносинах між керівництвом галицько-буковинського політичного проводу та Союзом визволення України.

Після прибуття до Відня президія СВУ 5 вересня 1914 р. звернулася із заявою до Головної Української Ради, зокрема її голови К. Левицького, про визнання повноважень членів Союзу. У ній зазначалося, що для відносин із ГУР, парламентарною і сеймовою репрезентаціями галичан і буковинців та з іншими чинниками у справах російської України від імені СВУ мають повноваження Микола Залізняк, Олександр Скоропис-Йолтуховський і Мар'ян Меленевський²⁸.

Незважаючи на те, що Союз для вияву єдності українських політичних змагань по обидва боки фронту входив у ГУР і мав свого представника в її президії, він не зумів нав'язати добрих контактів з офіційними галицькими парламентськими репрезентантами.

Керівники галицько-буковинського політичного проводу по-різному ставилися до Союзу. Насамперед Союз відчув ворожість К. Левицького й М. Василька, бо не хотів, як зазначав В. Дорошенко, «бути слухняним знаряддям в їх руках, а обидва вони скрізь, де могли підтримували неприхильників і ворогів Союзу». Особливо

²⁷ Вістник. 1914. Ч. 3–4. С. 1–4.

²⁸ Левицький К. Історія визвольних змагань... С. 490–491.

М. Василько дуже скептично ставився, як писав В. Сімович, «до людей без ранг, без тієї політичної драбини, що їм звикли були проходити політичні діячі в цих краях та ще й з їх “благословенням” та їх політичною печаткою»²⁹. Передусім члени президії Союзу О. Скоропис-Йолтуховський і М. Меленевський мали конфлікт із К. Левицьким через кошти, виділені Союзом Міністерством закордонних справ Австро-Угорщини для ведення своєї роботи. Зрозуміло, що члени Союзу, які опинилися на еміграції без заробітку, не маючи ніякого зв'язку з Батьківщиною, не могли провадити широко заплановану діяльність. Тому президія СВУ, вважаючи себе представництвом державних інтересів Наддніпрянщини, вирішила взяти державну позику в Австро-Угорщини та Німеччини, яку мала б повернути майбутня Українська держава. За попередньою домовленістю з австрійським консулом Еммануїлом Урбасом у Львові, на початок діяльності Союз мав отримати 100 тис. корон. Однак Союз відмовився від пропозиції Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини вважати цю суму державним боргом, а усно застеріг право по змозі самому повернути ці гроші. Оскільки О. Скоропис-Йолтуховський і М. Меленевський не були громадянами Австрійської держави, то отримати вказану суму вони могли лише через голову парламентського українського клубу К. Левицького. Це підтримували і парламентські представники. Але К. Левицький виділив Союзові тільки 15 тис. корон і лише після втручання Міністерства закордонних справ видав відповідну суму. Так непорозуміння було вичерпане³⁰.

Проте Міністерство закордонних справ і Генеральний штаб Австро-Угорщини висунули вимогу СВУ «al'aimabile» (по-дружньому) перенести діяльність у будь-яку нейтральну країну, в якій «дешевше обходиться життя».

Перенесення осідку президії Союзу з Відня мало політичний підтекст з певними наслідками для поширення українських симпатій в Австрії, яка в загальному толерувала український рух, визнавала національну самостійність. Цей факт могла широко використати російська преса для контрагітації проти Австрії, представити виїзд Союзу як вигнання урядом, в якому він бачив свого співника в боротьбі проти основного ворога – Росії. «На цьому ґрунті, – підкреслено в доповідній записці СВУ Міністерству закордонних справ 20 грудня 1914 р., – легко буде російській пресі представити весь Союз гуртком зрадників, які продають себе тому, хто більше платить (то німці, то турки), тоді як досі навіть ПТА (Петербурзьке телеграфне агентство) не зважилося на таке оклеветання нас, рахуючись, очевидно, з тим фактом, що наші відкриті виступи з підписами яскраво свідчать про відкритий і чесний характер нашої акції»³¹.

У зверненні до Головної Української Ради Союз зазначив, що вимога урядовців перенести його осідок за межі Австрії зроблена завдяки представленню українських парламентських кіл. Тому президія Союзу запропонувала Раді заслухати звіт про свою роботу і діяльність ГУР. «Може б зложення цих двох звітів, – йшлося у зверненні, – дало підставу для утримання між нами і галиць-

²⁹ Сімович В. Союз визволення України (З приводу чвертьстоліття засновин). *Календар-Альманах «Дніпро»*. Львів, 1939. С. 53.

³⁰ Скоропис-Йолтуховський О. Мої «злочини». *Хліборобська Україна*. Відень, 1920–1921. 36. 1, 3, 4. С. 205.

³¹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 33.

кими політичними чинниками контакту по наших виїзді поза Австрію, коли не ми могли при всім нашім бажанню досягнути його, проживаючи і працюючи в Австрії»³².

На вимогу СВУ представники галицького українського парламентського представництва перевірили діяльність СВУ з вересня по грудень 1914 р. Комісія у складі послів Євгена Петрушевича, Сидора Голубовича й о. Степана Онишкевича дійшла висновку, що СВУ повністю відданий українській національній справі, працює згідно зі своєю програмою, на підставі якої має відносини з австро-угорським урядом. Робота Союзу солідна, до подиву видатна, успішна, всестороння і надзвичайно корисна для українців, кошти витрачаються тільки для української справи. Комісія одногосно висловила подяку репрезентантам і визнала «діяльність Союзу за патріотичну, корисну і без всякого закиду». На засіданні 24 грудня 1914 р. Український парламентський клуб одногосно затвердив звіт комісії³³.

Висновки комісії змусили голову ГУР К. Левицького офіційно внести формальний протест до уряду проти виставлення з Австрії Союзу як організації, що перебуває у повному контакті з галицькими українськими колами.

Через кілька місяців Міністерство закордонних справ дозволило членам Союзу залишитися в Австрії за умови, якщо вони не даватимуть підстав для «обґрунтованих скарг австро-русинських кіл та їх парламентного заступництва»³⁴. Згодом припинилися формальні відносини Союзу з австрійським урядом, а стосовно галичан Міністерство закордонних справ заявило, що й надалі керуватиметься принципами про недоцільність українських окремих виступів через наслідки, які з цього виникають³⁵. Отже, відсутність повного контакту з офіційними галицько-буковинськими провідниками, які необґрунтовано скаржилися перед урядом на Союз, призвела до відсунення української справи в Австрії на дальшу перспективу.

Василь Сімович писав: «Досить сказати, що підтримку у своїй роботі Союз у тодішнього нашого політичного проводу не то, що не мав, а ще йому доводилось поборювати цілком непотрібні колоди, що їх хтось, невідомо хто, підкидав Союзові по дорозі його праці, на тій дорозі, що вела до Міністерства закордонних справ, чи Міністерства війни»³⁶. Відсутність взаєморозуміння з деякими українськими керівниками, особливо з М. Васильком – «чоловіка... безмежного подиву, пламенного і наївного захоплення, низького плазунства, тупої ненависти, гупої відрази»³⁷, не стала на перешкоді загалові українських політиків і громад в Австрії підтримувати зі Союзом добрі відносини. Зауважу, що багато активних політиків і заслужених громадських діячів з-поміж галичан і буковинців надавали йому значні послуги, прагнули скоординувати свої дії з Союзом. Особливо сильну підтримку Союз мав із боку так званої «опозиції», що протиставлялася диктаторським манерам К. Левицького й М. Василька та не погоджувалася з їхньою лінією. Опозиція гуртувалася навколо Є. Петрушевича та С. Голубовича,

³² Там само. Арк. 34.

³³ Там само. Спр. 13. Арк. 1–2.

³⁴ Скоропис-Йолтуховський О. Мої «злочини»... С. 206.

³⁵ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності... С. 157.

³⁶ Сімович В. Союз визволення України (З приводу чвертьстоліття засновин)... С. 53.

³⁷ Магміт Б. Сучасні українські політики. *Jenseits von Gut und Böse. Шляхи*. Львів, 1917. С. 203.

які до «впливових» тоді не належали. О. Скоропис-Йолтуховський згодом писав: «Завдяки наслідкам демагогічної основи їх (націонал-демократичної), як і всякої вищої “демократичної” партії, мусіли вони, як люди чесні, належати до невпливової опозиції»³⁸. До неї входили також Євген Левицький, о. Йосип Фолис, Лонгин Цегельський, колишні сеймові послы – Володимир Бачинський і Роман Перфецький³⁹.

Союз підтримували радикали, яких очолював Лев Бачинський, соціал-демократи, зокрема Володимир Старосольський, Микола і Лев Ганкевичі, Січове стрілецтво.

Неприхильне ставлення окремих українських політиків в Австрії до діяльності СВУ відчувалося під час створення Загальної Української Ради. Після приїзду ГУР до Відня виник план реорганізувати її так, щоб до неї ввійшли всі визначні галицькі й буковинські політики різних партій, а також наддніпрянці. На засіданні ГУР 26 жовтня 1914 р. Союз ініціював скликання загально-української політичної конференції. Члени СВУ прагнули «оперти національну політику на ширші верстви суспільності, зробити її відповідальною за політику»⁴⁰. Конференція мала вирішити питання про організацію інституції з правом репрезентації загальнополітичних інтересів українського народу під час війни, що здатна робити політичні виступи загального характеру, координувати діяльність українських політичних організацій, без огляду на кордони.

«Треба було створити тіло, – писав В. Темницький, – що з'єднувало б усі українські політичні чинники, що мало б дійсно змогу, річеве усправедливлення й формальне право говорити голосом цілої України»⁴¹.

Відомо, що на той час у Відні діяли три головні політичні організації українців, створені, з одного боку, війною, а з іншого – правно-політичними, а властиво державно-політичними кордонами. ГУР репрезентувала Галичину, СВУ – Наддніпрянщину, Буковинський парламентарний і соймовий клуб – Буковину, тобто українців із правно-політично окремих та відокремлених українських земель.

Отже, як народ позиціонував себе цілісним завдяки політичним організаціям, без огляду на кордони чи краєві границі, так у цю важливу й історичну хвилю він мусив стати перед світом єдиним і заявити про себе.

У листопаді 1914 р. українські політичні діячі, враховуючи те, що вже існувала ГУР, яка об'єднувала головні партії Галичини – національно-демократичну, радикальну й соціал-демократичну – і мала в собі репрезентантів СВУ з дорадчим голосом, хотіли розширити її за рахунок представників буковинських політичних партій і Союзу, але вже з вирішальним голосом.

На засіданнях ГУР, на яких розглядали питання її реорганізації через різні погляди щодо повноважень і прав делегатів СВУ, розбіжності стосовно прийняття до Ради буковинців, справа не налагодилася⁴². Однією з причин, що стриму-

³⁸ Скоропис-Йолтуховський О. Мої «злочини»... С. 209.

³⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2761. Арк. 8.

⁴⁰ Вістник. 1917. Ч. 31. С. 3.

⁴¹ Темницький В. Загальна Українська Рада. Пам'яткова книжка Союзу визволення України і Календар на 1917 рік. Відень, 1917. С. 356.

⁴² Баран С. Австрійські українці на военній еміграції... С. 167.

вала входження Союзу до галицьких політичних структур і водночас заважала створенню загальноукраїнської організації, став сумнів західноукраїнських політиків щодо представницьких повноважень СВУ.

Для проведення цієї акції вибрано реорганізаційну комісію, до якої входили: Володимир Бачинський (галицький націонал-демократ), Омелян Попович (буковинський націонал-демократ), Микола Лагодинський (радикал), Володимир Темницький (соціал-демократ) і Андрій Жук (СВУ).

Комісія виробила проєкт реорганізації ГУР, на основі якого Рада охоплювала всі українські політичні організації, представники яких були б членами її президії. Однак К. Левицький і М. Василько, як керівники галицько-буковинського політичного проводу, боялися втратити свою владу в майбутній новоствореній структурі, тому негативно ставилися до проєктованої реорганізації Ради та участі в ній діячів СВУ. Щодо К. Левицького і М. Василька, то тут неабияку роль відіграла їхня прихильність до окремих наддніпрянців – М. Залізняка, Д. Донцова, В. Степанківського⁴³. Усе це давало змогу К. Левицькому під різними приводами гальмувати процес реорганізації Ради. Спершу він вимагав затвердження проєкту Українським парламентним клубом, згодом акцентував на відсутності кворуму через воєнне становище. Але найбільшу підставу К. Левицькому виступити з пропозицією «облишити справу реорганізації, а конференцію скликати для вирішення інших питань» дав конфлікт, що розгорівся на засіданні ГУР 23 листопада 1914 р. між М. Залізником, який заявив про бажання партії соціалістів-революціонерів вступити до Ради, і репрезентантами СВУ щодо права представляти Наддніпрянську Україну в майбутній організації⁴⁴.

Не домігшись членства партії есерів у ГУР, М. Залізник на засіданні Ради 26 листопада 1914 р. запропонував: доки немає «уповновласнених» (ще не обраних легітимних) представників закордонних партій, доповнити її тільки буковинськими делегатами. У зв'язку з цим представник від Буковини О. Попович попросив Раду не приймати жодних рішень, поки він не проведе додаткових консультацій із буковинськими послами. Проте лідер УСДП В. Темницький підтримав СВУ, вважаючи, що в тогочасних умовах нереально вимагати легітимного представництва від Наддніпрянщини у Раді. Водночас на засіданні 27 листопада С. Баран, спираючись на В. Степанківського, який теж мав особисті порахунки зі Союзом, критикував останній за перебільшення повноважень щодо представництва всієї Наддніпрянської України. Справа реорганізації ГУР була предметом багатьох нарад Народного Комітету УНДП, і він, як його секретар, вважав, що «кожний галицький і буковинський українець має більше права говорити іменем російської України, як СВУ», та вимагав передати питання реорганізації Ради у відання Комітету⁴⁵. До намагань не допустити Союз до участі в новій Раді додався ще й протест О. Назарієва, Д. Донцова і В. Степанківського, надісланий у кінці листопада 1914 р. голові ГУР К. Левицькому, проти компетенцій СВУ представляти інтереси Наддніпрянщини.

⁴³ ЦДАЛ України. Ф. 581. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 6.

⁴⁴ ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 13.

⁴⁵ Там само.

Не визнавала статусу СВУ й значна частина буковинської політичної еліти. М. Василько раптово відкликав О. Поповича з комісії, мотивуючи це тим, що до Ради не можуть належати «неодвічальні люди із закордонної України» і тому йому не потрібно з такими «неодвічальними, як Жук бути разом у комісії та спільно з ним випрацьовувати статут»⁴⁶. Справжньою причиною відкликання О. Поповича був страх М. Василька перед новою Радою, а також неприязнь до членів президії Союзу. М. Василько й О. Попович у листі до К. Левицького від 7 грудня 1914 р. заявили від імені українських послів Буковини про відмову представляти край у Раді та вважали за краще залишити старий склад ГУР, аніж перетворити її в орган, який би «політику австрійських українців робив залежною від думки поодиноких невідвічальних українських особистостей з Росії»⁴⁷. Це призупинило реорганізацію ГУР.

Зазначимо, що головним в опозиції до К. Левицького став Український парламентський клуб, який на своїх засіданнях гостро критикував голову ГУР за диктаторський стиль керівництва, занедбання справи захисту українського населення від воєнних гонінь, провали в інформаційно-дипломатичній діяльності та невітілені ідеї щодо поділу Галичини.

Під тиском опозиції парламентський клуб 10 грудня 1914 р. обрав комісію (Є. Левицький, Є. Петрушевич, Л. Цегельський) для підготовки проекту статуту загальноукраїнської національної ради⁴⁸. Його головною засадою було те, що Національну Раду творять всі галицько-буковинські партії й організації з пропорційною участю своїх представників, а також делегати від СВУ.

Проте наради українського політикуму з приводу реформування ГУР, пропонувані комісією проекти з цього питання не принесли бажаного успіху. Це сталося через те, що існувало три думки, висунуті трьома групами українських політичних діячів. Соціал-демократи пропонували створити загальноукраїнську політичну організацію як репрезентацію всієї України (Галичини, Буковини й Наддніпрянщини) і виступали за розширення ГУР буковинськими представниками та Союзу визволення України. Проти цього були буковинські націонал-демократи і праве крило галицьких націонал-демократів (С. Баран, І. Кивелюк, В. Панейко та ін.), які прагнули створити спільну організацію тільки австрійських українців (галичан і буковинців без наддніпрянців). Ліве крило галицьких націонал-демократів (С. Голубович, Є. Петрушевич, Й. Фолис, Л. Цегельський) вважало за необхідне зміцнити ГУР представником галицько-українських парламентарів і погоджувалося на прийняття СВУ без буковинського репрезентанта. Радикали підтримували і позицію соціал-демократів, тобто Загальноукраїнську Раду, і проєкт утворення Ради тільки з австрійських українців. СВУ зберігав нейтральність, бо він, як організація закордонних українців, волів триматися подалі від суперечок між австрійськими українцями, хоч принципово був за форму, пропоновану соціал-демократами. З огляду на такі розбіжності в поглядах щодо реформування ГУР в українському політикумі, реорганізаційна

⁴⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 581. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 6.

⁴⁷ Левицький К. Історія визвольних змагань... С. 403.

⁴⁸ ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 14–16.

комісія припинила діяльність, мотивуючи це відсутністю на її засіданнях достатньої кількості присутніх представників від різних політичних організацій, а через те й неправочинність її рішень⁴⁹.

На такі конфлікти в українському політичному таборі відгукнулася українська академічна молодь у Відні. На студентських зборах 3 січня 1915 р. прийнято резолюції, в яких вимагали утворення Загальноукраїнської Ради, де були б «заступлені всі політичні напрями України», а вона мала стати «одиноким верховною властю в національно-політичних та культурних справах нашої нації, а передовсім репрезентанткою українських інтересів на зовні в справах державно-правового устрою»⁵⁰.

На зібранні українських студентів 12 січня 1915 р., яке очолювали Мирон Дольницький, Корнило Заклинський і Володимир Лисий, було підтверджено попередні рішення і прийнято відповідний лист до українських політичних організацій. У ньому українських галицьких політиків звинувачено у втраті контролю над подіями у краю, продовженні репресій проти українців, недостатній увазі до Українських січових стрільців, незадовільній роботі щодо інформування європейських країн про українську справу, невмілій агітаційній праці серед полонених українців російської армії. Студентство заклиало українських політиків до консолідації національно-демократичних сил. У разі невиконання політиками вимог, українська студентська молодь залишала за собою право «витягнення крайніх консеквекцій [наслідків – *І. П.*] зі злочинного поступовання керманічів нації»⁵¹.

Головна Українська Рада 16 лютого 1915 р. знову спробувала реорганізуватися шляхом доповнення її складу представниками Народного Комітету УНДП через вибуття М. Павлика й М. Балицького, а також кооптації п'ятьох делегатів від Українського парламентського клубу. Потребу такого зміцнення мотивували тим, що в Раді замало парламентарів, і тому немає відповідного контакту між нею та парламентськими клубами⁵².

Тож Парламентський клуб відіслав до Ради п'ятьох представників (Сидора Голубовича, Лева Левицького, Олександра Колессу, Євгена Петрушевича, Юліана Романчука), але замість очікуваної переваги в Раді шальки терезів хитнулися у протилежний бік від курсу Народного Комітету. 20, 28 лютого та 1 березня 1915 р. відбувалися засідання Народного Комітету, на яких обговорили питання відносин до ГУР і прийняли рішення, що у справі реорганізації Ради Народний Комітет вимагатиме, щоб вона об'єднувала тільки галицько-буковинські політичні партії⁵³. А 22 лютого 1915 р. на засіданні Народного Комітету з метою втримати свої позиції було порушене питання про вихід із ГУР національних демократів. На заклик відгукнулися К. Левицький, С. Баран, І. Кивелюк, В. Панейко. Загроза розпаду Головної Української Ради змусила її звернутися до М. Ганкевича і В. Темницького стати посередниками між сторонами конфлікту⁵⁴.

⁴⁹ ЦДАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2020. Арк. 41.

⁵⁰ Там само. Спр. 2761. Арк. 7.

⁵¹ ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 62.

⁵² Темницький В. Загальна Українська Рада. Пам'яткова книжка... С. 358.

⁵³ Діло. 1915. 6 березня.

⁵⁴ ЦДАЛ України. Ф. 581. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 17.

Від 25 лютого до 26 березня 1915 р. відбувалися зустрічі, консультації, наради між різними українськими політичними силами. Українська радикальна та соціал-демократична партії у листах до Народного Комітету наголошували, що криза в ГУР викликана внутрішнім конфліктом у середовищі УНДП, який може поширитися на загальнонаціональну площину⁵⁵.

Соціал-демократи виступали за повноправну участь Союзу визволення України у новій Раді, домагалися введення до неї партії О. Барвінського та буковинських соціал-демократів, прагнули утворити соборну українську раду.

Якщо ще декілька місяців тому СБУ не дуже вступав у суперечки галицько-буковинських політиків щодо майбутньої Загальноукраїнської Ради, займаючи насправді нейтральну позицію, то в лютому 1915 р. він став активно заявляти про актуальність створення такої організації. Діячі Союзу зазначали, що в тогочасних умовах війни самостійність поодиноких сил необхідно пов'язати в одне тіло на полі політичної боротьби, яку веде весь народ за своє існування. Потреба такої організації, наголошував Союз, гарантувала б одноцілість народної політики, її доцільність, послідовність, вона охопила б собою всі територіальні частини, всі напрями політичної думки та змагань нації, звела їх до одного знаменника майбутнього українського народу, визначила чітко з позицій цілого народу, всієї соборної України шляхи та напрями праці. Утворення всеукраїнської політичної структури Союз вважав справою терміноюю і невідкладною, бо «події не ждуть, а що в одну мить пропало, цього ціла вічність не воскресить»⁵⁶. Незважаючи на те, К. Левицький і Народний Комітет виступали проти прийняття СБУ рівноправним членом Ради, на спільних нарадах обох груп УНДП все-таки було вироблено узгоджувальну платформу. Зокрема, сторони погодилися долучити до ГУР ще чотирьох представників Народного Комітету, поновити в Раді делегатів від інших партій.

Зрозуміло, що СБУ набрав чітких ознак ідейної організації, з огляду на можливий розвиток подальших воєнних подій, коли Союз зміг би відіграти відповідну роль⁵⁷.

Український політикум після тривалих переговорів і дискусій між партіями та групами врешті дійшов до порозуміння, і 30 квітня 1915 р. відбулася нарада представників усіх політичних організацій, котрі згодилися утворити загальну міжпартійну українську політичну організацію, а саме: галицькі та буковинські національні демократи, радикали, соціал-демократи і Союз визволення України.

На цій же нараді вирішено реорганізувати ГУР на Загальну Українську Раду – спільну організацію всіх політичних чинників соборної України, які своєю остаточною політичною метою визначили утворення вільної самостійної України. В. Темницький із цього приводу писав: «У переломову пору, коли у світовій завірюсі рішається доля українського народу, наступила спільна сполука політичних партій і груп без огляду на державні кордони, постав речник політичних інтересів нашого народу в його нерозривній і неподільній цілості»⁵⁸.

⁵⁵ Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1999. Вип. 34. С. 323.

⁵⁶ Вістник. 1915. Ч. 9–10. С. 7.

⁵⁷ ЦДДАЛ України. Ф. 387. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 112–115.

⁵⁸ Темницький В. Загальна Українська Рада. С. 360.

Нарада ухвалила низку важливих рішень щодо загальноукраїнської політики: дбати про її одноцільність, проводити спільні політичні акції для загальнонаціональних справ як у державах, між якими поділений український народ, так і на міжнародній арені, координувати діяльність репрезентованих у ній політичних організацій, не втручаючись у їхні внутрішні справи й не порушуючи їхньої самостійності. Зазначалося, що кожна політична організація мала право veto (заборони) при полагодженні принципових питань, які належать до компетенції Ради.

Перше конституювальне засідання Загальної Української Ради відбулося у Відні 5 травня 1915 р. Після привітальної промови К. Левицького прийнято статут ЗУР. У ньому було наголошено на всеукраїнському політичному представництві Радою українського народу під час війни аж до встановлення нормальних повоєнних відносин. Окремо підкреслено визначення нею головних напрямів в економічних і культурних справах українців у Австрії, акцентовано на координації діяльності інших українських організацій та інституцій з головним курсом Ради при збереженні їхньої автономії. Проте зазначалося: якщо будь-яке питання, порушене іншими українськими організаціями, матиме загальноукраїнське значення, то його потрібно вирішувати відповідно до постанов ЗУР.

Статут затвердив представництво складу ЗУР за територіальним принципом у кількості 34 делегатів (14 галицьких і 5 буковинських націонал-демократів, 6 радикалів, 6 соціал-демократів, один від Української народної партії з Буковини і 3 від СВУ).

На першому засіданні вибрано президію ЗУР: Кость Левицький – голова (галицький націонал-демократ); заступники: Микола Василько (буковинський націонал-демократ), Микола Ганкевич (соціал-демократ), Лев Бачинський (радикал), Євген Петрушевич (галицький націонал-демократ) і Олександр Скоропис-Йолтуховський (СВУ). До секретаріату обрано: Всеволод Козловський – СВУ, Осип Назарук – радикал, Ілля Семака – буковинський націонал-демократ, Володимир Темницький – соціал-демократ і Лонгин Цегельський – галицький націонал-демократ.

Президія була виконавчим органом Загальної Української Ради. Вона тричі на тиждень проводила засідання і, виходячи зі своїх компетенцій, полагоджувала надзвичайно багато поточних справ у військових і цивільних властей, представляла домагання ЗУР перед центральним та краєвим урядами, періодично звітувалася повній Раді.

Регламент Ради було прийнято 19 травня 1915 р. Згідно з ним, засідання ЗУР мали відбуватися раз у два тижні. Надзвичайні засідання скликалися президією або на вимогу групи (не менше трьох депутатів).

Для успішної праці Ради було утворено такі секції: правно-політичну (К. Левицький, М. Василько, Є. Олесницький, М. Ганкевич, Л. Бачинський, В. Бачинський, О. Назарук, О. Попович, В. Темницький, О. Безпалко, К. Трильовський, Л. Цегельський, А. Жук, М. Меленевський); пресову (О. Попович, Я. Весоловський, В. Панейко, Л. Цегельський, В. Темницький, С. Баран, О. Назарук, В. Дорошенко, І. Боберський); еміграційну (Л. Бачинський,

Л. Левицький, І. Семака, С. Онишкевич, С. Баран); економічну (С. Олесницький, І. Макух, Н. Бачинський, В. Ясеницький); культурну (О. Колесса, О. Попович, І. Макух, І. Боберський, О. Безпалко)⁵⁹.

З нагоди утворення Загальної Української Ради СВУ надіслав привітання, в якому наголошувалося, що в такий переломний момент потрібна єдність і солідарна праця всіх елементів українського громадянства без огляду на кордони держав та країв, адже вирішується надзвичайно важлива справа – справа України й майбутнє українського народу. Союз зазначав, що участь у ЗУР представників усіх українських земель дає їй почесний титул «всенародного ареопагу». Союз сподівався, що Рада виправдає надії українців, а його представники, зберігаючи автономію своєї організації, завжди обстоюватимуть завдання, які покликали ЗУР до життя⁶⁰.

На другому засіданні 12 травня 1915 р. ЗУР затвердила свою політичну програму у формі заяви-маніфесту «До всіх народів цивілізованого світу!», підписану президією Ради – К. Левицьким, М. Васильком, Л. Бачинським, М. Ганкевичем, Є. Петрушевичем, О. Скоропис-Йолтуховським. У цій заяві ЗУР підтвердила свою політичну орієнтацію на Центральні держави для здобуття самостійності України, визначила головну мету української нації – повна національна свобода розвитку; щодо українських земель під російською займанщиною – вільна, самостійна Україна і в межах Австро-Угорщини – національно-територіальна автономія та об'єднання українських земель в один автономний край; на теренах, де українці становлять меншість, – культурно-національна автономія, так само і для інших національних меншостей на українській автономній території. Зазначалося також, що в разі закінчення війни в перехідному періоді Рада мусить мати вирішальний голос у реалізації своїх домагань щодо територіальної та культурно-національної автономії в межах Австро-Угорщини. Вона звертала увагу світової громадськості на те, що конечним, передусім тут, на Сході Європи, є визволення народів, поневолених царатом, передусім українського, найбільш безпощадно гнобленого, котрому в Російській імперії відібрано найпримітивніші людські та національні права. «Визволення це, – зазначалося в заяві, – є конечне в інтересі людськості, цивілізації, демократії і волі!»⁶¹.

Доповненням до вищезгаданої програми став лист ЗУР до Українських січових стрільців від 12 травня 1915 р., в якому була дана політична оцінка для майбутнього України героїзму стрільців на фронтах війни. Власне, в листі йшлося, що в мужності та самовідданості стрілецтва виростає перед світовою громадськістю нова свободолюбна Україна, що змагає до ідеалів демократії, а український народ ніколи не зрічеться прав до самостійного життя, завжди боронитиме дорогоцінні скарби вселюдського поступу, свободи і рівноправності. «Своїми кровавими слідами, – наголошувалося у листі, – Ви визначили шлях у будучину українському народові, шлях до волі і незалежності. Ваша завзята героїчна боротьба на полях вогню і смерті вінчає Вас лаврами воєнної слави, а українському народові добуває місце між народами Європи»⁶². Отже, ЗУР роз-

⁵⁹ ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 21–22.

⁶⁰ Вістник. 1915. Ч. 19–20. С. 1.

⁶¹ ЦДАЛ України. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 1–2.

⁶² Вістник. 1915. Ч. 19–20. С. 11–12.

глядала Українських січових стрільців як важливий політичний чинник українського народу в боротьбі за народні ідеали, джерело сил нації, основу, на якій базуватиметься «будівля кращого завтра»⁶³.

Політичне становище українського народу, у зв'язку з тогочасними воєнними подіями та загально-політичною ситуацією, було предметом нарад на засіданнях Ради. Обговорюючи актуальні питання, ЗУР давала директиви президії та політичній комісії щодо різних заходів перед урядовими й воєнними чинниками. Унаслідок політичних нарад Ради та праці правно-політичної секції було представлено австро-угорському уряду обширні аналітичні матеріали у справі поділу Галичини і Буковини та утворення окремого українського коронного краю (Є. Олесницький), а також щодо діяльності галицьких повітових рад (С. Дністрянський); необхідності реформи галицької адміністрації (Л. Цегельський). В. Темницький підготував доповідну записку про відносини австро-угорського війська та військових властей до цивільного населення краю і вагомий реферат «Українська справа та інтереси Угорського Королівства». Варто згадати про матеріали, підготовлені С. Томашівським про стан і вирішення української справи в Австро-Угорщині, а також разом із С. Рудницьким щодо визначення західних етнографічних меж українських областей.

Крім письмових представлень, президія ЗУР, здебільшого К. Левицький, М. Василько та Є. Олесницький, обговорювала соціально-політичні прагнення українського народу на зустрічах із прем'єр-міністром Австрії Карлом Штюргком, міністром внутрішніх справ Конрадом Гогенльоге, угорським прем'єр-міністром Стефаном Тісою, галицькими намісниками Германом фон Колярдом і Еріхом фон Діллером, а також із вищими австро-угорськими військовими колами⁶⁴.

Від часу зайняття австро-німецькими військами північно-західних українських областей Загальна Українська Рада значну увагу приділяла справам, що стосувалися тих земель. Зважаючи на те, що управа на Холмщині та Волині належала воєнній адміністрації Центральних держав, всі домагання ЗУР звернула до вищого армійського командування. Численні пропам'ятні матеріали стосувалися важливих завдань національного, культурного та господарського напрямків. Це були здебільшого узагальнені документи й матеріали про політичну та церковну ситуацію на Холмщині й тогочасні національно-культурні відносини, вимоги українців до адміністрації зайнятих земель якнайширше залучити до її керівних органів місцевих і галицьких українців; приєднати українські повіти Холмщини до Люблінського генерал-губернаторства; вирішити національно-культурні проблеми на Волині в галузі шкільництва, церковних справ, видання часописів; заснування кооперативів, читалень тощо.

Крім тих важливих і обширних меморіалів, ЗУР разом із СБУ внесла низку подань у певних окремих справах, а саме: про допущення для національно-культурної праці на цих теренах українських діячів з Австрії, заснування стрілецьких комісаріатів у головніших містах Холмщини та Волині для вербункової акції та проведення Січовими стрільцями культурно-освітньої праці серед місцевого

⁶³ Там само. Ч. 47–48. С. 14.

⁶⁴ Темницький В. Загальна Українська Рада. *Український ілюстрований календар товариства «Просвіта» на звичайний рік 1917*. Львів, 1917. С. 171.

українського населення, про дозвіл видання української газети в Холмі або Ковелі та Володимир-Волинському.

Серед культурних справ, якими займалася ЗУР, найважливішою була засаднича вимога щодо галицького середнього і народного шкільництва та шкільної адміністрації. На зустрічі з міністром освіти Австро-Угорщини Максом Гуссареком українські діячі вкінці червня 1915 р. подали меморіал «Галицькі адміністративні проблеми у перехідний період» (С. Дністрянський), в якому йшлося й про організацію шкільництва. У ньому пропонувалося призупинити діяльність Галицької шкільної краєвої ради на час перехідного періоду, утворити українську шкільну комісію у Східній Галичині для керівництва й організації народного, середнього і фахового шкільництва, заснувати українську шкільну секцію у Міністерстві віросповідань і науки⁶⁵.

Не менш важливим завданням стало заснування українського університету у Львові. Це питання завжди було в центрі уваги ЗУР, яка при кожній нагоді порушувала його як вагомий національний постулат. Із цього питання члени ЗУР – К. Левицький, Є. Олесницький і В. Темницький – у листопаді 1915 р. передали австро-угорському урядові пропам'ятний лист, в якому обґрунтовували заснування університету як найважливішу науково-культурну потребу української нації.

«Рівноправність української мови в уряді, школі та церкві, – йшлося в документі, – стає пустим словом, як українська нація не має осідку культури, що підносить розвій української науки, письменства і штуки та дбає про виображення українських урядовців, професорів, духовників». Рада настирливо просила уряд в найкоротшому часі заснувати університет у Львові з українською мовою викладання⁶⁶. Від компетентних урядових чинників ЗУР отримувала неодноразові запевнення у позитивному розв'язку.

Так, 18 червня 1916 р. міністр освіти Макс Гуссарек заявив делегації на чолі з К. Левицьким, що «українці вже сьогодні стоять перед дверима університету». Однак це питання так ніколи і не було втілене в життя через воєнні події та подальший розпад Австро-Угорщини.

Значну вагу приділяла ЗУР питанням економічного напрямку, головні з яких виклав 11 березня 1916 р. член Ради, посол до віденського парламенту Є. Олесницький у рефераті «Біжучі питання й наші завдання на економічному полі».

ЗУР 11 серпня 1915 р. видала протест проти масового вивезення російськими військами, згідно з наказом XVII армійського корпусу від 20 червня 1915 р., населення східногалицьких і буковинських повітів до Росії. У ньому зазначалося, що російські окупаційні власті залякували місцевих жителів видуманими звірствами австро-угорської армії і при тому вивозили все, що тільки мало будь-яку вартість та можна було взяти зі собою, а решту спалювали і знищували. Мета таких злочинних дій, як підкреслено у протесті, насамперед звернена проти всього українського народу, є одним із засобів його морального та матеріального послаблення в боротьбі проти російського панування, за самостійну державу⁶⁷.

⁶⁵ Левицький К. Історія визвольних змагань... С. 191.

⁶⁶ Там само. С. 259–262.

⁶⁷ Вістник. 1915. Ч. 25–26. С. 13.

Проте опозиція з парламентського клубу не була задоволена керівництвом ЗУР і звинувачувала його у посиленні впливів поляків у Східній Галичині, зникненні сотень українських громад, вказувала на відсутність українських урядників і віцепрезидента – українця при намісникові краю, скасування надписів на залізничних станціях і вилучення залізничних квитків українською мовою, на масові конфіскації матеріалів у газетах за будь-яку згадку про самостійну Україну чи полеміку з поляками в українських виданнях. У той час значно активізувалася боротьба польських національних сил за входження українських земель до майбутньої Польщі, зокрема щодо приєднання Холмщини. Австрійська влада всіляко просувала збільшення польського легіону, водночас будь-яка спроба збільшити українське військо наштовхувалася на відмову урядових чиновників⁶⁸. До цього додалося ще й відправлення до австрійської армії відібраних січовиками рекрутів, які мали поповнити ряди УСС-ів⁶⁹.

Ці втрати українців, на думку опозиції, були спричинені пасивністю К. Левицького і М. Василька, безмежною довірою до прем'єр-міністра К. Штюрґка, політичною боротьбою всередині ЗУР, деморалізацією політики і тим, що вона була «галицька, загумінкова, а не загальноукраїнська». Рада поділилася на дві частини.

У цих умовах опозиція з парламентського клубу оголосила бойкот і залишила ЗУР. Першими вийшли зі складу Ради Є. Петрушевич і Т. Войнаровський, залишив посаду секретаря Л. Цегельський, але деякі представники опозиції з метою перешкодити самоліквідації ЗУР усе ж її не покинули. СВУ, незважаючи на недоброзичливе ставлення до нього частини галицьких і буковинських політиків, віддавав перевагу співпраці з галичанами, буковинцями в межах ЗУР, виступав із закликом «до єдності, до спільної праці», яку трактував як «координацію діяльності і поділ праці»⁷⁰.

Потрібно також наголосити, що джерелом напруження відносин у Раді стало обговорення з ініціативи В. Левинського повноважень Д. Донцова як представника ЗУР у Німеччині. Наприкінці 1914 р. Донцов виїхав у Берлін, де рекомендувався мужем довір'я голови ЗУР або навіть самої Ради. Там він видавав тижневий бюлетень «Ukrainische Korrespondenz» для обслуговування преси Німеччини, Австрії й нейтральних держав, зокрема скандинавських. На утримання свого бюро Донцов отримував щомісячно 300 нім. марок від Ради⁷¹. В одному з інтерв'ю мюнхенській газеті 6 червня 1915 р. він заявив, що нема жодної серйозної української політичної організації, яка домагалася б самостійності, і що Україна «почуватиме себе щасливою, якщо до Австрії війна приріже більший чи менший кусок України»⁷². Крім змісту інтерв'ю, невдоволення у членів ЗУР викликало й те, що Д. Донцов, прикриваючись патронатом К. Левицького, зводив різного роду наклепи на діячів СВУ.

У дискусії з цього приводу М. Василько заперечив, що Д. Донцов є делегатом ЗУР, вважав цю інформацію помилкою газети, а інтерв'ю наддніпрянця

⁶⁸ ЦДАЛ України. Ф. 440. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 9.

⁶⁹ Там само. Ф. 581. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 20–21.

⁷⁰ ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 1. Спр. 12а. Арк. 10.

⁷¹ Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. Нью-Йорк, 1974. С. 135–136.

⁷² Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. С. 167.

результатом прохання австро-німецьких кіл. К. Левицький намагався виправдати себе тим, що відіслав Д. Донцова до Берліна не як представника ЗУР, а для редагування пресових видань Ради. До того ж діяльність Д. Донцова фінансував за власні кошти президент ЗУР⁷³.

Діяльна участь СБУ у Раді спричинила незадоволення з боку деяких українських політичних діячів. Проти представництва наддніпрянських українців у ЗУР дуже гостро виступили О. Назаріїв, Д. Донцов і В. Степанківський. Вони подали голові Ради К. Левицькому 7 червня 1915 р. протест, в якому рішуче заперечували визнання галичанами і буковинцями такого права для СБУ⁷⁴. Між тим симпатії М. Василька й К. Левицького були на боці Залізняка та Донцова, які у вересні 1914 р. вийшли з СБУ, і Степанківського, якого не прийняли до Союзу, закидаючи йому занадто близькі стосунки з австро-угорським Міністерством закордонних справ. Через це він говорив, що треба створити «Союз визволення від Союзу визволення України»⁷⁵.

Усі троє (Залізник, Донцов і Степанківський), будучи поза Союзом, відчували приязне і доброзичливе ставлення з боку обох провідників галицько-буковинського парламентарного представництва. Щодо Донцова, то він мав певне моральне співчуття з боку окремих діячів та пресових органів.

У липні 1915 р. Д. Донцов опублікував у Лозанні заяву «До моїх політичних однодумців (З приводу т. зв. Союзу визволення України)», в якій старався обґрунтувати свій вихід із Союзу і «вияснити правдиве обличчя цієї групки». У заяві Донцов не робив закидів проти програми чи роботи Союзу, а натомість поставив собі за мету дискредитувати організацію через її провідників. Зокрема, Дорошенка, Жука, Любарського-Письменного він називав людьми зовсім політично не знаними на Україні, а Меленевського і Скорописа-Йолтуховського характеризував як колишніх русофілів. Останнім двом він особливо дорікав за колишню належність до «Спілки», заперечуючи їхні теперішні самостійницько-соборницькі переконання. В. Дорошенка критикував за пасивність у партійному житті соціал-демократії, Жука називав малоінтелектуальною людиною. Очорнюючи діячів Союзу, Донцов закликав «всіх поважно думаючих і дорожачих своєю репутацією українських емігрантів сторонитися цієї групи»⁷⁶.

Андрій Жук у листі до редактора «Діла» Василя Панейка від 19 жовтня 1915 р. у зв'язку з дуже обережним виступом газети проти наклепницької заяви Донцова, писав: «Щось Ви дуже по-батьківськи віднеслися до Донцова, коли його треба було назвати по-імені та в гострих словах нап'ятувати. Даремно Ви узагальнюєте факт “взаїмного поборювання” і розтягаєте його на нас. Взагалі, одержуємо враження, що всі вмовляють в себе та в інших, що ми також не без вини, а на ділі так є. Коли би хотілося шукати винувників, то знайшлися б вони і з-поза еміграції, а ті особи з еміграції, які проти нас виступають, до певної міри є знаряддям в руках дійсних винувників наших внутрішніх заколотів»⁷⁷.

⁷³ ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 88–89.

⁷⁴ Левицький К. Історія визвольних змагань... С. 162–163.

⁷⁵ Свобода. (Джерсі Ситі; Нью-Йорк). 1954. 7 серпня.

⁷⁶ ЦДАЛ України. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 53. Арк. 1–2.

⁷⁷ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 413.

Значну підтримку СВУ отримав від опозиційних сил в УНДП, які вважали, що робота Донцова і Степанківського «поза доволі мізерними газетками, обмежується на писання пасквілів особистих проти СВУ...»⁷⁸.

Володимир Степанківський теж зводив особисті порахунки з Союзом. «Підтриваючи дівачькими випадками повагу Союзу і довір'я до нього, – підкреслювалося в “Українському слові”, – п. Степанківський підриває, таким чином, довір'я до українців взагалі, і каже чужинцям бути недовірливими рівно до Союзу, як до “L'Ukraine”, як і до австрійських українців та їх провідників». Звичайно, члени Союзу не могли мовчати з приводу різноманітних інсинуацій, спрямованих проти діяльності СВУ. Вони вимагали від президії ЗУР розглянути неклепницькі виступи Донцова і Степанківського, які «лихе вражіння роблять в деяких важних місцях».

На запит до президії ЗУР, від імені кого має доручення виступати Донцов, Союз отримав відповідь від віцепрезидента Ради М. Василька, що Донцов, живучи в Берліні, перебував у тісному контакті з німецькими й австрійськими урядами та, очевидно, отримав від них вказівки висувати більш помірковані українські вимоги, які у зв'язку з перебігом воєнних подій і міжнародних взаємовідносин більше підходять для урядів Центральних держав, ніж самостійницькі змагання українців.

Згодом президія Ради зробила роз'яснення, з якого висновувалося, що вона ні Донцову, ні Степанківському не давала від себе ніяких уповноважень, а «тільки деякі члени Президії стояли у приватних зносинах з ними»⁷⁹. Так, ЗУР відмежовувалася від них, щоб не дискредитувати українську справу перед світом.

Попри підтримку діяльності СВУ більшістю членів ЗУР, група К. Левицького і М. Василька використовувала Д. Донцова і В. Степанківського як засіб тиску на опозицію в Раді, намагалася створити підконтрольне політичне представництво Наддніпрянської України.

Андрій Жук на засіданні ЗУР 30 жовтня 1915 р. так описав стосунки СВУ із західноукраїнськими політичними організаціями: «Часом ми і австрійські українці говоримо про справи на різних мовах і одні других не розуміємо, – пущено в обіг злобну плітку, що ми не хочемо нікого з австрійських українців пустити на Російську Україну, що ми хочемо когось підчинити собі і мало що не правительством майбутньої України себе уважати. Щось подібного може придумати лише злоба і зависть людська»⁸⁰.

На початку травня 1916 р. у ЗУР стався розлом, який спричинив вихід із складу її президії представників радикальної та соціал-демократичної партій. Український парламентський клуб на засіданнях 7 і 9 травня 1916 р. прийняв рішення організувати тісну співпрацю між українськими парламентськими представництвами шляхом скликання спільних нарад у загальнонаціональних справах⁸¹. Про це Український парламентський клуб офіційно повідомив

⁷⁸ ЦДАЛ України. Ф. 581. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 21.

⁷⁹ Українське слово. (Львів). 1915. 16 листопада.

⁸⁰ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 2.

⁸¹ Вістник. 1916. Ч. 100. С. 346.

міністра закордонних справ Австро-Угорщини С. Буріана. Отримавши від нього схвалення такої співпраці, українські парламентарі вирішили самі вести справи загальнонаціональної політики, які досі належали до компетенції ЗУР.

Серед депутатського корпусу 9 травня 1916 р. виникла ідея створення нової політичної організації – Загальної української парламентської репрезентації. Проект цієї політичної структури розробив член Палати Панів І. Горбачевський. До її складу мали ввійти депутати парламенту і члени Палати Панів⁸². Нова політична структура, за задумом політиків, не мала втручатися у сферу компетенції ЗУР, а існувати на «підставі відповідного поділу чинностей». Імовірно, що такі рішення Українського парламентського клубу стали ще однією спробою опозиції усунути від влади панівну верхівку.

Згадані події отримали широкий розголос у пресі. Рупор групи К. Левицького газета «Діло» 12 травня 1916 р. розцінила реформування Українського парламентського клубу як спробу узурпувати повноваження ЗУР у сфері «справ загальнонаціональної політики». Водночас опозиційний часопис «Українське слово» 13 травня 1916 р. назвав здекомплектування ЗУР довершеною подією (до складу президії Ради кооптовано заступника голови парламентського клубу Є. Левицького) і вітав перехід влади до Українського парламентського клубу, «яко дальший етап у праці коло будівлі нашої будуччини»⁸³.

Президія ЗУР 18 травня 1916 р. оприлюднила заяву, в якій констатувала, що «ніякої кризи ані в ЗУР, ані в її Президії нема. Вона дальше відбуває правильно свої наради та полагоджує справи». У заяві Рада визнала, що представники окремих партій мають власне бачення багатьох проблем, але водночас вони «з усією рішучістю стоять за удержання і зміцнення нашої міжпартійної спільної організації», інформувала громадськість про те, що Рада існує, інакше «се було б великим ударом». У комунікаті висловлювалася надія, що українське суспільство підтримуватиме Загальну Українську Раду й «охоронятиме перед усякими затіями»⁸⁴. На доказ своєї життєздатності делегація президії Ради відвідала 12 травня 1916 р. намісника Галичини, а 19 травня 1916 р. відбулося чергове засідання ЗУР⁸⁵. На ньому А. Жук висловився від імені СВУ за збереження повноважень ЗУР «виступати наверх від цілого українського народу і заступати його загальні інтереси»⁸⁶. Однак виступи львівської преси, злобні повідомлення польських часописів про розлом в українському політичному таборі, підтримувані німецькою пресою в Австрії та Німеччині, свідчили, що в українському середовищі діється щось недобре.

Унаслідок переговорів політичні групи, що ворогували, досягнули компромісу. На засіданні Українського парламентського клубу 23 травня 1916 р. з ініціативи Ю. Романчука було прийнято рішення про заснування єдиної Української парламентської репрезентації, яка, проте, «нічим не нарушувала існування ЗУР»⁸⁷. Цим було започатковано створення альтернативної до ЗУР політичної

⁸² ЦДІАЛ України. Ф. 440. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 34.

⁸³ Українське слово. 1916. 13 травня.

⁸⁴ Діло. 1916. 18, 19 травня.

⁸⁵ Вістник. 1916. Ч. 40. С. 346–347.

⁸⁶ ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 254.

⁸⁷ Вістник. 1916. Ч. 40. С. 375.

структури. У нарадах із цього питання взяли участь К. Левицький, Ю. Романчук, С. Вітик, К. Трильовський та І. Горбачевський. На засіданні ЗУР 4 липня 1916 р. було прийнято рішення віддати цей проєкт на обговорення партій⁸⁸.

У такій ситуації СВУ зайняв всеукраїнську позицію. Він зазначив, що ЗУР – безпартійне національно визнане представництво українського народу на час війни. Будь-які дії чинних органів заступництва українців мусять узгоджуватися з рішеннями Ради і в загальнонаціональних справах. Віддаючи належне ЗУР, Союз вважав, що робота Ради мала бути скоординована з діяльністю інших органів та інституцій, які також мусять керуватися її рішеннями. «В рамках цих постанов Ради, – йшлося у комунікаті ЗУР, – розвиває свою самостійну політичну діяльність організація російських українців – Союз визволення України, та проти цих постанов виступають партійні та парламентарні організації, забирають від часу до часу голос у національних справах загального значення»⁸⁹.

Звичайно, Союз давав собі відчит у правах та обов'язках послів, але заперечував існування декількох «організаційно непридатних партійно-парламентських тіл». Він вважав, що окрема партійна організація не може без шкідливого впливу на справи займатися політичною діяльністю загальноукраїнського значення, тим більше без участі інших посольських груп і поза межами Загальної Української Ради. Рівночасно Союз висловлювався про те, що організаційне об'єднання всіх українських посольських груп і утворення одноцільної загальноукраїнської парламентської репрезентації, яка б діяла паралельно із ЗУР, зважала б на її політичну лінію, ведучи всі політичні справи, не мало б ніяких перешкод у мирний час⁹⁰. Така позиція була викликана бажанням зберегти впливи Союзу на галицько-буковинську політику, оскільки члени СВУ не мали підстав претендувати на місце в Українському парламентському клубі. Зазначалося, що будь-які тертя в Раді не мають реальної основи. «Український національний табір, – стверджувало керівництво СВУ, – єдиний тяжкою долею рідного краю і однодумним бажанням, щоби в міру сил, при твердих об'єктивних обставинах, промостити народові шлях до кращої будуччини, не закриваючи при цьому очі на байдужість до нашої справи одних і ворожі підкопи других»⁹¹. Надмірна лояльна позиція керівництва ЗУР до австрійських властей, які не надто прагнули виконувати українські вимоги, призвела до скликання 17 червня 1916 р. спільної наради голів депутатських клубів національно-демократичної та радикальної партій. Вирішено, що депутати займатимуться відносинами з центральною владою, а ЗУР – всіма іншими справами. Те саме було підтверджено 23 вересня 1916 р. на нараді українських депутатів австрійського парламенту. У середовищі українських депутатів існували гострі суперечки щодо тактики дій щодо домагань перед австрійським урядом.

Польська й австрійська преса рясніла повідомленнями про неоднорідність українського табору. Союз звертав увагу українських політиків на те, що це не є випадковим виявом чиїхось настроїв супроти українських справ, а свідомим

⁸⁸ ЦДАЛ України. Ф. 440. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 35.

⁸⁹ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. С. 171.

⁹⁰ Там само. С. 172.

⁹¹ Діло. 1916. 30 травня.

прагненням «колотити воду». Незгода між українцями виникла через появу різноманітних «довірочних меморіалів» про українство, якими засипали всі урядові інстанції й на які останні відповідали тільки обіцянками. Так, під час засідання ЗУР 28 жовтня 1916 р., коли ситуація з поділом Галичини ще не виглядала надто критичною, К. Левицький, посилаючись на слова графа К. Штюрґка, запевняв, що «польська справа [йшлося щодо проголошення Польської держави – *І. П.*] тепер не є актуальна». Усе це подавалося без критичного аналізу і ставило українських політиків перед невідомим майбутнім. Виступаючи 28 жовтня 1916 р. на засіданні ЗУР, А. Жук дуже різко критикував її керівництво. Він говорив: «Се діється тому, що ми дрантє, не тільки тому, що ми не маємо шляхти, учених і т. д., а тому, що ми раби і пахолки! Гріх був би, якби таких нас хтось респектував [поважав – *І. П.*]. Ми не вміємо себе поводити ані супроти других народів, ані супроти міністрів. Коли люди, що стоять на чолі, так себе поводять, то хто буде числитися з нами?». На цей виступ А. Жука звернув увагу голова Ради К. Левицький: «Мушу застеретися проти слів, які ужив п. Жук відносно тих, що стоять на чолі, в роді пахолків і лакеїв... Не можу зрозуміти до чого зміряють тяжкі закиди п. Жука. Чи це змагання до розбиття нашої організації?»⁹². Це свідчило, що молодша генерація Ради не була задоволена методами керівництва політичного проводу. На її думку, Рада не підтримувала зв'язку з суспільністю, деякі її дії були невідповідними і тільки шкодили українській справі⁹³.

На засіданні ЗУР 1 листопада 1916 р. відбулася дискусія щодо поширюваних чуток про намір австрійського уряду змінити правно-державне становище Галичини. 2 листопада на зборах українських послів Галичини й Буковини для з'ясування цього питання вирішили вислати до прем'єр-міністра Австро-Угорщини Ернеста фон Кербера (заступив вбитого К. Штюрґка) делегацію у складі К. Левицького, Ю. Романчука, Є. Петрушевича, Є. Левицького, Л. Бачинського й М. Спинула.

На зустрічі з прем'єр-міністром К. Левицький заявив, що українцям відомо про скору появу маніфестів щодо реституції (відновлення) Польщі та відокремлення Галичини. Тому українська репрезентація рішуче не згодна, що таке важливе питання для українського народу вирішується без нього й віддається на поталу його національному противникові, й вимагає поділу краю на польську та українську частини. На рішучі вимоги українців Е. Кербер заявив, що протест і мотиви депутації передасть цісареві.

На нараді Української парламентської репрезентації 4 листопада 1916 р. прийняли рішучий протест проти відокремлення краю, яке проводиться без порозуміння з українцями, і доручили президії представництва негайно повідомити урядові кола монархії про одностайне становище всього українського народу в цій справі⁹⁴.

Остаточний розкол Загальної Української Ради стався після проголошення 5 листопада 1916 р. австро-угорським цісарем і німецьким кайзером маніфестів про утворення Польської держави й відокремлення Галичини. На спільному

⁹² Library and Archives Canada (LAC). R-2297-0-3-E, Vol. 9, File 10.

⁹³ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. С. 172.

⁹⁴ Вістник. 1916. Ч. 65. С. 747.

засіданні галицьких національно-демократичного та радикального парламентських клубів 5 листопада 1916 р. Їхні керівники склали президіальні мандати ЗУР.

Надзвичайне засідання ЗУР відбулося 6 листопада 1916 р. На ньому члени Ради звинуватили К. Левицького й М. Василька в тому, що вони мали знати про заплановані зміни, не заспокоювати суспільство, а закликати його до спротиву⁹⁵.

Під керівництвом Ю. Романчука 7 листопада 1916 р. відбулося чергове засідання національно-демократичного і радикального парламентських клубів (без буковинців), на якому заслухано детальний звіт К. Левицького про переговори з австро-угорським урядом щодо утворення в Галичині окремого автономного українського краю. Він зазначив, що попередній прем'єр-міністр К. Штюргк багато разів (останній – 10 жовтня 1916 р.) запевняв про незмінне рішення австрійських державних чинників уконституювати Східну Галичину як окремий коронний край з українською автономією. Після жвавих дебатів одногосно було прийнято ухвалу обидвох парламентських клубів, у якій гостро запротестовано щодо відокремлення Галичини⁹⁶.

Тут варто звернути увагу на неправдивість і двоякість обіцянок, які давав прем'єр-міністр Австро-Угорщини К. Штюргк українським політикам щодо вирішення питання утворення окремого українського коронного краю. «Цей факт дуже характерний для колишнього президента міністрів!» – писав «Вістник», намагаючись певною мірою виправдати австролялізм керівництва галицько-буковинського політичного проводу. «Восени 1915 р., – зазначав часопис, – інформував “довірочно” українських політиків, що Галичину поділиться і з української частини утвориться провінція, означував навіть її межі та вищого крайового суду у Львові. Влітку 1916 р. інформував поляків, що вирішено цілу Галичину відокремити, а десять днів перед своєю смертю, отже восени 1916 р. впевнював українських політиків, що у вирішенні про поділ Галичини не сталося ніяких змін, але це наступить аж по закінченню війни»⁹⁷.

Однак це аж ніяк не вплинуло на членів президії ЗУР, які після звіту К. Левицького зложили свої мандати, а парламентський національно-демократичний клуб відкликав із Ради всіх своїх делегатів. На цьому ж засіданні Л. Цегельський вніс пропозицію розв'язати ЗУР у зв'язку з «конфліктами з Українським парламентським клубом і через багато занедбань». Проте було прийнято рішення скликати нове засідання Ради протягом наступних двох тижнів.

Опозиція розцінила також як поразку австрофільського курсу К. Левицького і М. Василька приєдналися згідно з розпорядженням вищого командування австро-угорської армії від 7 червня 1916 р. до Люблінського генерал-губернаторства етнічно-українських Холмського, Грубешівського і Томашівського повітів та урядової заміни назви міста на «Chelm»⁹⁸.

СВУ також звинуватив керівників Ради в недостатній підтримці акцій на окупованих українських землях. Зазначалося, що окремі дії Союзу ставилися

⁹⁵ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. С. 21.

⁹⁶ Вістник. 1916. Ч. 65. С. 747.

⁹⁷ Там само. Ч. 68. С. 802.

⁹⁸ ЦДАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 43.

під сумнів Радою, хоча він завжди утримувався від усього, що могло завести до розбиття Ради. Тепер, вважає Союз, коли «українське питання перекреслено», а українська проблема не вирішиться тимчасовим становищем Галичини чи Волині, потрібно «творити хоч факти ідеального значення, що ведуть до здійснення ідеалу Вільної України». Діячі СВУ зазначали: якщо в теперішній момент нічого реального в українській політиці не можна досягнути, то треба вести самостійницьку пропаганду, якою просякнуті ухвали Ради. Але, наголошував А. Жук, оголошення і поширення резолюції – це тільки «паперова боротьба», якщо за ними не буде руху, то все це марна справа. Він наголошував: «Ми мусимо заяснитись на якесь діло. Щодо резолюцій, то стою за їх оголошенням і передачею урядові»⁹⁹.

Союз визнавав існування Ради вкрай необхідним, вважав, що після неї не виникне більше об'єднання всіх українських суспільних сил, яке б так сильно репрезентувало ідею самостійної України. Через організаційно-тактичні мотиви, бачачи загострення суперечностей у галицько-буковинському політичному таборі та намагаючись бути якнайдалі від них, Союз вийшов із Загальної Української Ради¹⁰⁰. Свою політичну позицію президія Союзу вважала тимчасовою, відповідно до подій, коли остаточно буде з'ясовано зовнішнє та внутрішнє становище українського політичного табору в Австрії, а також коли Рада нав'яже контакт із членами й прихильниками Союзу в окупованих українських землях і за кордоном та отримає їхню підтримку в цих справах¹⁰¹. ЗУР, на думку членів СВУ, потребувала реформування. Зокрема, у її компетенції мало залишитися ідейне керівництво загальноукраїнськими політичними процесами, а практичне ведення справ – перейти до «відповідних крайових представництв», тобто до майбутніх новоутворених комітетів ЗУР на галицьких теренах.

Після засідання 7 листопада 1916 р. К. Левицький подав у відставку з посад голови парламентського клубу та голови Загальної Української Ради. М. Василько, що перебував тоді на лікуванні в Берліні, у листі до К. Левицького від 5 листопада 1916 р. писав: «... маніфест про утворення Польського Королівства, котрий в цей твір втягає великі області, які під історичним і державно-правовим оглядом українські, й має на увазі втягнення ще дальших чисто українських губерній, які тепер ще лежать у воєнній області союзних військ, далі звернене... цісарем до австрійського президента міністрів відручне письмо, що автономію, яку має надатися красві Галичині, відносить також до будучності мільйонів австрійських українців, роблять діяльність ЗУР ілюзорною. З огляду на це моє незмінне переконання я на найближчій засіданню ЗУР поставив би внесення на її розв'язання...». Він повідомляв про свій вихід із президії ЗУР і посади віцепрезидента Ради. «Доки я мав промінь надії, що займаю це становище для охорони моїх мандатів, видержував я наперекір всім труднощам, – зазначав М. Василько. – Нині мене наповнює непохитне переконання, що я і ціла ЗУР зайві». Про зміст листа він просив К. Левицького поінформувати всіх членів Ради¹⁰².

⁹⁹ LAC. R-2297-0-3-E, Vol. 9, File 10.

¹⁰⁰ Вістник. 1917. Ч. 1. С. 3.

¹⁰¹ Діло. 1916. 10 листопада.

¹⁰² Вістник. 1916. Ч. 65. С. 748.

Згодом К. Левицький писав: «... коли інші народи – поляки, чехи та німці об'єднувалися в такім важкім моменті, щоб разом і згідно поширити свої національні змагання, у нас і між нами зачалось розлазити»¹⁰³. На думку В. Темницького, листопадова криза 1916 р. у ЗУР значною мірою стала наслідком відсутності крайових і місцевих комітетів Ради. «ЗУР не знайшла опертя серед мас, – стверджував він, – а остала купкою фліхтлінгів, котра чогось домагається, але з котрою з природи речей мало хто числиться»¹⁰⁴.

На спільному засіданні 8 листопада 1916 р. національно-демократичні та радикальні парламентські клуби вирішили ліквідуватися, з погляду «на небезпечне становище українського народу», та утворити «на основі найстрожайшої солідарності всіх українських послів і членів Палати панів клубову організацію “Українську парламентську репрезентацію (УПР)”»¹⁰⁵. Головою нової організації став Юліан Романчук, заступниками – Лев Бачинський та Євген Петрушевич, секретарем – Лонгин Цегельський. Членами парламентської комісії вибрали Євгена Левицького і Кирила Трильовського, а їхніми заступниками – Володимира Сінгалевича і Миколу Лагодинського. Згодом Є. Левицький через сімейні обставини вийшов із парламентської комісії, а його місце зайняв В. Сінгалевич. По уконституюванні ухвалено видати звернення до українського народу з закликом об'єднатися навколо УПР із метою національного захисту. До парламентської репрезентації вступив також, як писав «Вістник», «неприступний соціал-демократичний посол Семен Вітик, не маючи на це згоди проводу УСДП»¹⁰⁶.

Розпочатий опозицією ще навесні 1916 р. політичний проєкт, який передбачав концентрацію всіх політичних повноважень у руках депутатів й усунення від керівництва групи К. Левицького і М. Василька, було реалізовано. Тепер УПР прагнула якнайскоріше розширити свої повноваження, створювала структури, які, по суті, повторювали будову ЗУР. 9–14 листопада 1916 р. на засіданні УПР утворено депутатські комісії для господарських справ і відбудови краю, справ біженців та евакуйованих, а також Фонд національної оборони, кошти з якого повинні були забезпечити фінансову незалежність українських політиків.

Один із діячів Української радикальної партії Роман Заклинський із цього приводу писав, що політиків тільки цікавило, хто «має вести українську політику, а не як її вести, ... до якої найближчої мети вона має стреміти»¹⁰⁷. Остаточне організаційне оформлення Української парламентської репрезентації відбулося на засіданнях 24–25 листопада 1916 р. Вирішено було розширити представництво й УПР за рахунок депутатів Галицького сейму, а також по одному представникові від політичних партій. Щоб не допустити цілковитого розколу галицького українського політичного проводу, Українську парламентську організацію очолив найстарший український депутат, віцепрезидент австрійського парламенту

¹⁰³ Галичина: історія, політика, культура: в 11 т. / гол. ред. ради М. Литвин; відп. ред. І. Патер. Львів; Тернопіль, 2016. С. 449.

¹⁰⁴ ЦДАВО України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 314.

¹⁰⁵ Вістник. 1916. Ч. 65. С. 748.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Шляхи. 1917. № 1–2. С. 98.

Ю. Романчук¹⁰⁸. Українські депутати з Буковини через одіозність М. Василька залишилися поза межами організації¹⁰⁹. Всі суперечності між галицькими і буковинськими політиками стосувалися не тільки ставлення до австрійської влади, але й мали також особистий характер, а саме: несприйняття галичанами М. Василька як можливого лідера депутатського представництва, невизнання його обіцянок домовитися з владою¹¹⁰.

Останнє засідання Загальної Української Ради відбулося 29 листопада 1916 р., на ньому прийняли резолюцію про припинення її дій і передачу уповноважень Українській парламентській репрезентації як представництву інтересів українського народу в Галичині¹¹¹.

Загальна Українська Рада, репрезентуючи загальнонаціональні змагання українського народу в період війни, доклала багато зусиль, щоби стати виразником і заступником усіх життєвих інтересів українців, вважала головним у своїй діяльності вирішення українського питання. Але неоднакові підходи до політичних подій, зокрема акцій Союзу в Наддніпрянщині, недоброзичливе ставлення декотрих керівників Ради до Союзу, опозиція щодо керівництва Ради з боку окремих галицьких політиків, призвели до її ідейно-організаційної кризи та неминучого вирішення.

Треба зазначити, що згодом, після офіційного розпуску Загальної Української Ради, К. Левицький взявся за її відновлення. Однак ані з'їзд нотаблів УНДП (лютий 1917 р.), на якому він отримав мандат довіри щодо реанімування ЗУР, ані згода М. Василька разом зі Союзом буковинських парламентських і сеймових послів повернутися до нової Ради ні до чого не призвели.

Спроба Ю. Романчука об'єднати українських депутатів в одній загальній організації виявилася невдалою. На зборах УПР 7 червня 1917 р. більшістю її членів, незважаючи на згоду Лева Бачинського і Володимира Загайкевича, було заблоковане рішення прийняти буковинців до спільної організації. 28 червня 1917 р. члени УПР погодилися створити разом із буковинцями Загальне Українське парламентське заступництво. Проте до вироблення статуту майбутньої організації так і не дійшло. Щобільше, малоефективна діяльність УПР спонукала її членів до заміни голови репрезентації – замість Ю. Романчука був обраний Є. Петрушевич.

Невдачею закінчилися намагання митрополита А. Шептицького консолідувати український політичний табір. Розмежування в керівництві українського політичного руху зберігалось аж до розпаду Австро-Угорської імперії. Цілком зрозуміло, що це дуже негативно позначалося на долі українського народу в наступні роки.

Зусилля українського політикуму, спрямовані на реорганізацію Головної Української Ради в Загальноукраїнську політичну репрезентацію під час війни, засвідчили його готовність на ділі втілити в життя державницько-соборниць-

¹⁰⁸ Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1923 роках. Філадельфія, 1956. С. 14.

¹⁰⁹ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. С. 21.

¹¹⁰ Добржанський О. Українські депутати австрійського парламенту та місцевих сеймів у роки Першої світової війни. *Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи*. Чернівці, 2000. С. 44–45.

¹¹¹ ЦДІАЛ України. Ф. 440. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 29.

ку ідею. Проте відносини між окремими партійними групами галицько-буковинського політичного проводу та їхніми керівниками, не завжди доброзичливе ставлення останніх до представництва наддніпрянців послаблювали український національний рух та вирішення українського питання, що стало важливим чинником європейської політики. Тільки активна позиція Українського парламентського клубу на чолі з Є. Петрушевичем щодо консолідації національно-демократичних сил призвела до утворення Загальної Української Ради.

Варто зазначити, що наддніпрянські політемігранти консолідувалися з протестами галицького політикуму проти листопадових актів 1916 р. Центральних держав із приводу проголошення Польської держави і відокремлення Галичини. Цілком очевидно, що зміст і форма прийнятих листопадових актів засвідчили ігнорування Віднем прагнень українських політичних сил щодо поділу Галичини на дві частини – українську і польську – та утворення українського коронного краю. Декларація цісаря від 5 листопада 1916 р. щодо розширення автономії Галичини була типовим актом лицемірства австрійської політики проти українців, але одночасно стала для них дороговказом для подальших дій щодо Австрії.

Так, 7 листопада 1916 р. відбулося засідання Української парламентарної репрезентації за участю всіх українських послів до Державної ради та Палати панів під керівництвом Ю. Романчука. Вони засудили рішення про відокремлення Галичини, наголосили на антиукраїнському спрямуванні цього цісарського акта, згідно з яким найбільший, четвертий за кількістю народ держави віддавався під необмежене панування його національного противника, і проголосили про свій твердий намір домагатися й далі створення свого українського краю в межах Австрії¹¹².

УПР 13 листопада 1916 р. звернулася з маніфестом «До українського народу Галицької й Володимирської землі», в якому різко засудила рішення про «особливий статус» Галичини¹¹³.

СВУ видав спеціальний комунікат проти утворення Польської держави і рішуче протестував проти приєднання до її складу українських земель Холмщини, Підляшшя і Волині¹¹⁴.

ЗУР на надзвичайному засіданні 6 листопада 1916 р. прийняла резолюцію, в якій категорично заявила проти включення до складу Польщі найменшої історично-етнографічної української області¹¹⁵.

Так, українські репрезентації, висловивши своє ставлення до листопадових актів, закликали всі українські національно-демократичні сили до консолідації, незмінно дотримуватися визначеного курсу засадничої політичної орієнтації у змаганні до здійснення своїх практичних вимог і досягнення національно-політичних цілей. Для цього, на думку українського політикуму, незважаючи на подальший розвиток подій, у національних змаганнях потрібно було розраховувати тільки на самих себе, зважати на власні сили, розсудливо оцінювати кожночасне становище відповідно до фактів і реальних спроможностей. Українські

¹¹² Вістник. 1916. Ч. 65. С. 747.

¹¹³ Там само. С. 746.

¹¹⁴ Левицький К. Історія визвольних змагань... С. 432.

¹¹⁵ Вістник. 1916. Ч. 64. С. 729.

політики підкреслили незмірне багатство власних сил і потребу якнайкращої їхньої організації, консолідації і належного використання.

Із приходом на престол нового імператора Карла I, який оголосив про відновлення роботи парламенту, зроста серед українських політиків надія на ліквідацію «особливого статусу» Галичини, з огляду на вето чеських і словенських депутатів¹¹⁶.

Утворення Центральної Ради спонукало керівників УНР до більш активних дій у з'ясуванні майбутньої долі Східної Галичини, а державотворчі процеси в Наддніпрянщині заохочували прагнення галицьких українців до державної самостійності.

Підписання 9 лютого 1918 р. у Бересті мирного договору між Українською Народною Республікою і державами Почвірного союзу дало можливість приєднати до неї Холмщину й Підляшшя. Укладено також таємний договір між Австро-Угорщиною і УНР у справі Галичини й Буковини. За ним австрійський уряд зобов'язувався найпізніше до 31 липня 1918 р. злучити «в один суцільний коронний край» ті частини Східної Галичини й Буковини, де переважало українське населення.

Однак поляки, довідавшись у травні 1918 р. про таємний протокол між УНР і Австро-Угорщиною про поділ Галичини й утворення зі Східної Галичини та Буковини українського коронного краю, домоглися того, що від 4 липня 1918 р. він був анульований віденським урядом М. Гуссарека, який рішуче сприяв полякам.

Важливо зазначити, що, передбачаючи крах Австро-Угорщини, українці Східної Галичини, Буковини і Закарпаття, сконсолідувавши всі національно-політичні сили, утворили 18 жовтня 1918 р. Українську Національну Раду, яка 19 жовтня 1918 р. урочисто на Всенародних Національних Зборах у Львові проголосила утворення Української держави. 9 листопада 1918 р. на засіданні Української Національної Ради визначили назву Української держави – Західно-Українська Народна Республіка, до складу якої входили Східна Галичина, Північна Буковина й Закарпаття, тобто землі колишньої Австро-Угорської монархії, населені українцями¹¹⁷.

Консолідація української національної верстви надзвичайно добре виявила себе в діяльності СВУ, який разом з галицько-буковинськими інтелігентними силами проводив національно-освідомлювальну та культурно-просвітню працю серед полонених українців у таборах Австро-Угорщини й Німеччини. Українські політичні діячі розуміли, що здобуття державної самостійності можливе лише за допомогою збройної сили. Організувати власне військо стало історичною необхідністю¹¹⁸.

Завдяки клопотанням СВУ перед австро-угорським і німецьким урядами полонених українців помістили в окремі табори: Фрайштадт (листопад 1914 р.,

¹¹⁶ Кураєв О. Українська проблема в політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918). Київ, 2006. С. 165.

¹¹⁷ Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ, 2001. С. 165.

¹¹⁸ Ріпецький С. Початок нової доби. У 50-річчя українського січового стрілецтва. *За волю України. Історичний збірник Українських Січових Стрільців*. Нью-Йорк, 1967. С. 23.

Верхня Австрія), Раштат (травень), Вецляр (вересень) і Зальцведель (листопад 1915 р.) у Німеччині. Крім того, існували ще два зукраїнізовані табори (1917) полонених старшин-українців у Йозефштадті та Ганновер-Мюндені. Для налагодження національно-культурної роботи в таборах створено було Просвітні відділи СВУ, діяльність яких розгорталася у трьох напрямках: а) просвіта (влаштування читань, викладів, шкіл, окремих курсів); б) національно-політичне виховання; в) організаційна робота. Усі вони взаємно доповнювали один одного. Відділи очолювали представники української інтелігенції, яких призначала президія СВУ у Відні, а в Німеччині – Централья Союзу в Берліні.

Для Союзу важливим було залучити до просвітньої роботи вчителів та інших представників інтелігенції. У Фрайштадтському таборі працювало 12 осіб, серед них 8 галичан: Василь Сімович, Роман Домбчевський, Яцко Остапчук, Осип Охримович, Володимир Левицький, Микола Голубець, Василь Пачовський, Микола Чайковський, буковинець – Осип Безпалко і 3 наддніпрянців: о. Євген Турула, о. Омелян Гнідий і Михайло Гаврилко, який перейшов згодом до Січових стрільців. Зазначимо, що робота Союзу у Фрайштадті мала належне розуміння з боку міністерства війни та Генерального штабу Австро-Угорщини¹¹⁹.

Берлінська Централья СВУ за допомогою воєнного Міністерства запросила до участі в просвітній роботі 29 осіб, із яких 11 було з Галичини, 10 – з Буковини і 8 – з Наддніпрянщини. Серед них: Петро Бензя, Марко Митієвський, Микола Бондаренко (Іваницький), Арсен Волосів, о. Петро Катеринюк, Богдан Лепкий, Володимир Падалка (Бахталовський), Петро Карманський, Роман Перфецький, Михайло Парашук, Василь Мороз, Євген Гуцайло, Адам Миколаєвич, Яків Тарасовський, Євген Левицький, Микола Шаповал та ін. Крім цього, на серію лекцій запрошено професора Степана Смаль-Стоцького, а відомий співак Модест Менцинський дав по концерту в усіх трьох українських таборах у Німеччині¹²⁰.

Завдяки величезній культурно-освітній праці Просвітніх відділів СВУ полонені пройшли велику еволюцію від несміливості та непевності до розуміння та усвідомлення національної справи. «І так поволеньки, – писав згодом В. Дорошенко, – спільними силами було виконане велике діло національного освідомлення й перевиховання полоненого вояцтва»¹²¹.

Після Лютневої революції СВУ, за висловом А. Жука, перетворився з політичної репрезентації українців Наддніпрянщини за кордоном у «просвітню організацію для полонених і виселенців та добровільним заступництвом інтересів тих жертв війни й окупованих країв перед Центральними державами»¹²². Союз своєю культурно-просвітньою працею виховав «для України цілі шеренги національно свідомих горожан»¹²³.

Після проголошення Четвертим Універсалом незалежності України, підписання Берестейського мирного договору в таборах почали формуватися

¹¹⁹ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 54. Арк. 8.

¹²⁰ Терлецький О. Історія української громади в Раштаті 1915–1918. Київ; Ляйпціг, 1918. С. 26, 407–422.

¹²¹ Дорошенко В. Союз визволення України. Свобода. 1954. Ч. 155.

¹²² LAC. R-2297-0-3-E, Vol 15, File 5.

¹²³ Громадська думка. Вецляр, 1917. 17 травня.

українські військові відділи. За короткий час були сформовані дивізії Сіро-жупанників з полонених українців у Австро-Угорщині та Синьожупанників у Німеччині. У цьому, вважав генерал В. Зелінський, заслуга Союзу визволення України¹²⁴.

Про створення українських військових частин з полонених у Центральних державах Д. Дорошенко писав: «Так не вдалося використати збройну українську силу, яка організувалася на чужині в полоні, в той час, коли ця сила була найбільш потрібна. Сталося трагічне непорозуміння: влада Центральної Ради боялася “самостійництва” полонених, влада гетьманська – їх “революційності”»¹²⁵. Окупаційні німецько-австрійські війська, які тоді перебували в Україні, відстоювали інтереси своїх держав і боялися, щоб відроджена Українська держава не мала власної сильної армії, тому розпустили військові частини, сформовані та організовані за їхньою участю на своїх територіях.

Синьожупанники і Сірожупанники після розформування, незважаючи на різні перешкоди, до кінця виконували свою клятву на вірність Батьківщині. Національно-освідомлені вояки провели значну культурно-освітню працю серед земляків, а в часи Директорії стали знову в збройні ряди української армії, займали поважні пости в Українській державі. Вони залишилися вірними і непохитними борцями за українську справу та здобули собі місце в історії визвольних змагань українського народу. Після набуття Україною незалежності та дипломатичного представництва в Центральних державах, СВУ обмежив свою роботу культурною допомогою полоненим і виселенцям, а з виїздом із таборів близько 20 тис. вояків синьо- і сірожупанної дивізій Союз майже повністю припинив діяльність. Зауважу, що за весь період його існування через табори військовополонених в Австро-Угорщині та Німеччині перейшло близько 200 тис. осіб.

Члени Союзу визволення України 1 липня 1918 р. ухвалили рішення припинити його діяльність, бо вважали його програму здійсненою. Вони наголошували «Нині ми стоїмо перед доконаною подією – самостійна Українська держава повстала й ця подія світової ваги являється нашим оправданням»¹²⁶.

Політичні діячі Галичини і Наддніпрянщини на кінець 1918 р., тобто після закінчення Великої війни, вважали, що їхня головна й вища мета досягнута. Адже утворено самостійні Українські держави, ліквідовано національний та соціальний утиски, створено умови для відродження і могутнього розвитку нації, а далі наставав новий етап у боротьбі за українську державність в інших формах і умовах. Після закінчення визвольних змагань 1917–1921 рр. більшість української політичної еліти, не зраджуючи своїм переконанням, доклала багато зусиль для відновлення Української держави.

Іван Патер

¹²⁴ Зелінський В. Синьожупанники. Берлін, 1938. С. 50.

¹²⁵ Дорошенко Д. Історія України. Нью-Йорк, 1954. Т. 1. С. 39.

¹²⁶ Вільне Слово. (Зальцведель). 1918. 17 серпня.